

Beke Ödön

(1883. V. 20—1964. IV. 10.)

Néhány nappal ezelőtt volt Beke Ödön születésének 100. évfordulója. Számunkra, középkorúak számára kissé hihetetlennek teszik a százéves évforduló, hiszen még elevenen él emlékezetünkben Beke Ödön alakja, nap mint nap felemlegetjük mondásait.

Beke Ödön a 20. századi hazai finnugor nyelvtudomány kimagasló alakja, aki már életében klasszikusává vált szakterületének. Munkássága több síkú, olyannyira az, hogy külön méltatást érdemel a finnugor nyelvtudomány művelőjeként, mint magyar nyelvész és mint folklorista.

Munkássága a finnugor nyelvtudományon belül is több irányba ágazik, de nem okoz nehézséget annak a megállapítása, mi foglal el központi helyet benne. Erkki Itkonen egy méltatásában (FUFÁ 31: 36—42) a cseremiszi népi költészet nagy gyűjtőjének nevezi Bekét. Igen, Beke Ödön mindenekelőtt nagy gyűjtő. Nyolc kötetnyi cseremiszi anyagot közölt életében, többet, mint az összes többi gyűjtő együttvéve, s még egy kötete kiadásra vár, valamint élete főműve, a cseremiszi nyelvjárási szótár.

Beke Ödön több alkalommal adott számszerű felvilágosítást gyűjtése terjedelméről. Ez a szótári és a nyelvtani anyagon kívül tartalmaz 281 mesét és elbeszélést, 580 dalt, 1177 közmondást, 658 találóskérdést, 1268 babonát és előjelet, 270 néphitre vonatkozó adalékot, 76 kisebb imát, 12 varázsigét, 4 áldozati leírást, 4 ünnepi szokást, 4 temetési leírást, 7 lakodalmi leírást, 1 önéletrajzot, 2 leírást a mindennapi életből, 2 leírást a méhtartásról és 2 leírást a kátránykészítésről (l. Mari Szövegek I. VI; SUSA 49: 5).

A Joskar-Ola-i egyetem cseremiszi nyelv és irodalom szakos hallgatói ma is Beke Ödön szövegközlései alapján ismerkednek meg anyanyelvük nyelvjárásaival.

A finnugor nyelvtudomány területén az a jellemző, hogy egy-egy nagy gyűjtő, mint például a finn Artturi Kannisto, Heikki Paasonen vagy a magyar Pápay József hatalmas rokon nyelvi anyagot jegyzett le, de életében ennek csak töredékét tudta megjelentetni, a sajtó alá rendezés munkáját haláluk után mások végezték el. Beke Ödön Munkácsi Bernát teljesítményét is meghaladva, egész anyagát sajtó alá rendezte, s nem rajta múltott, hogy a Mari Szövegek II. kötete és cseremiszi nyelvjárási szótára máig se jelent meg.

Beke Ödön sajátos körülmények között gyűjtött. Anyagát nem a cseremiszi lakóhelyén, hanem Magyarországon gyűjtötte olyan cseremiszi hadifoglyoktól, akiket az első világháború sodort Magyarországra.

Beke Ödön 1916-ban megsebesült a fronton, s utána Budapestre helyezték. Simonyi Zsigmond járt el érdekében a hadügyminisztériumban, hogy csak fél napot kelljen katonai szolgálatban töltenie, s a nap másik felét a cseremiszi hadifoglyoktól való gyűjtéssel tölthesse. Hosszas utánajárással sok

cseremiszi hadifogoly hollétét sikerült felkutatnia, s ezek közül 29-et választott ki. Elérte, hogy ezeket egy helyre helyezték, s két és fél éven át egészen a háború utolsó napjáig foglalkozott velük.

Beke gyűjtési módszeréről a következőket mondja szótára előszavának szánt kiadatlan írásában:

— Gyűjtésem alapjául a Szilasi-féle Cseremiszi szótár és Ramstedt hegyi cseremiszi szótára szolgált. Minthogy azonban embereim nagyon kevés tudással rendelkeztek, az egyes szavak jelentésének megállapítása végett példamondatokat mondtam velük. Ezekben a példamondatokban természetesen olyan szók is előfordultak, amelyek az említett szótárakban nem voltak meg, s akkor ezek jelentését igyekeztem megállapítani példamondatokban. Ezekben aztán ismét fordultak elő eddig ismeretlen szavak s ilyenkor azt is igyekeztem megállapítani, hogy melyik nyelvjárásban ismeretesek ezek a szavak. A szövegekben szintén fordultak elő eddig föl nem jegyzett szavak, s ezeket ismét kikérdeztem minden emberemtől.

Beke Ödön rendszerint gyűjtési körülményeinek hátrányait említi első helyen. Hihetetlenül meggyorsította azonban a munkáját, hogy helyben ellenőrizhette egy-egy szó vagy nyelvi jelenség meglétét más nyelvjárásokban. Ezt ő maga is elismeri, valamint azt is, hogy jobbak voltak a munkakörülményei, mint a helyszínen gyűjtőknek. Érdeemes idézni néhány sort, hogyan ír erről Beke maga a fentebb említett helyen:

— Elsősorban azt emelem ki, hogy kényelmesen, íróasztal mellett végezhettem munkámat, s arra kellett gondolnom, hogy mennyivel rosszabb körülmények között dolgozott Munkácsi Bernát, Pápay József, a finn Kannisto éa Karjalainen a manysik és hantik között sátorban, télen hidegben, nyáron szűnyogok nyüzgése mellett, s ezenfelül még étkezésükről is maguknak kellett gondoskodniuk . . .

Szerencsés véletlen folytán Beke Ödönnek sikerült a legkeletebbi ún. permi cseremiszeiktől a legnyugatibb Vetluga menti cseremiszekig anyagot gyűjteni. Gyűjtőpontjai alapján akár egy egyszerűbb cseremiszi nyelvátlasz is összeállítható.

Abban is szerencsésnek bizonyult, hogy adatközlői között sok értelmes, a cseremiszi népköltészetet jól ismerő ember akadt. Külön említést érdemel a sajátos ursumi nyelvjárásváltozatot beszélő, a gyűjtés idején 35 éves Danyil Lebegyev, aki egymaga 78 mesét, 196 közmondást, 119 találókérdést, 181 babonát, 8 kisebb imát, és 33 dalt mondott tollba. Az anyag a SUST 76. köteteként jelent meg 1938-ban Tscheremissische Märchen, Sagen, und Erzählungen címen, német fordítással együtt 647 oldalon.

Nyelvmesterei nyelvjárásai megoszlását a következőképpen ismerteti: permi 1; birszki 3; malmizsi 3, ursumi 4; carevokoksajszki 3; csebokszári 2; jaranszki 5; kozmogymjanszki 7; kosztromai 1. Ez utóbbi nyelvjárást szövegközléseiben és szótárában vetlugainak nevezi.

A felsorolt nyelvjárások közül korábban teljesen ismeretlen volt a kosztromai, ill. vetlugai, a csebokszári, az egyik carevokoksajszki (Beke később szövegkiadványaiban a város új neve nyomán ezt a nyelvjárást Joskar-Ola-i nyelvjárásként tartja számon). A Beke által lejegyzett előbb említett nyelvjárásváltozat eltér a Porkka és Wichmann közölte carevokoksajszki anyagtól, ahhoz a nyelvjáráshoz áll közelebb, melyet Reguly tanulmányozott.

Beke a cseremiszi nyelvjárások felosztásában Wichmannt követte, aki mindig a kerületet vette alapul, ahol az illető nyelvjárást beszélték. Később

ez nem bizonyult szerencsés eljárásnak, mivel a szovjet korszakban a közgazgatási határok számos esetben megváltoztak, s nem egy alkalommal már eredetileg sem estek egybe a nyelvjárási határokkal. Bekének azonban nehéz lett volna függetlenítenie magát a helyszínen járt nagy előd eljárásától.

Szövegközléseit tekintve Beke elődei nyomdokainjár. Az anyag elrendezése lényegében megegyezik nála, mondjuk, a Munkácsi votják vagy a Wichmann cseremiszi szövegkiadványaiban alkalmazott felosztással: találós mesék, közmondások, előjelek és babonák, hit és szokások, mesék és dalok a sorrend.

Beke abban is követte elődeit, hogy csaknem kizárólagosan folklór és néprajzi anyagot gyűjtött. Ez következett a kialakult gyűjtési hagyományból, saját érdeklődéséből, amely valóban elevenen irányult a folklór, a hitvilág stb. felé, de ezt diktálta a kényszerűség is. A magnetofon megjelenéig a gyűjtők akarva akaratlan kénytelenek voltak ilyen szövegeket gyűjteni, mivel ez volt az a terület, amelyről a kérdezettek terjedelmes, összefüggő szövegeket tudtak előadni.

Beke lejegyzései pontosak. Nem egyszer hallottam, amint cseremiszi nyelvészek csodálkoztak azon, hogy hogyan tudott ilyen hű lejegyzéseket készíteni egy nem cseremiszi anyanyelvű ember. A fonetikai finomságok jelölésében Beke szövegei egyszerűbbek a Wichmannéinál, s Bekének kell igazat adnunk. Wichmann sok irreleváns apróságot jelöl, amelyek automatikusan következnek a hangkörnyezetből. Beke megismerkedett a fonológiával, de szövegei kiadásánál nem törekedett arra, hogy fonológiai átírásban közölje őket. Utólag ebben is igazat kell adnunk neki. Jobb egy praktikus, jól használható fonetikus lejegyzés, mint egy esetleg tévesen értelmezett fonológiai átírás.

Beke úgy járt el, mint kortársai és elődei, akik első hallásra voltak kénytelenek lejegyezni a hallott szöveget. Ha egyszer megállapított egy fonetikai törvényszerűséget, azt rendszerint következetesen végigvitte a lejegyzésekben, tehát tipizált.

Cseremiszi nyelvjárási szótárán negyven éven át dolgozott. Ha belegyőnk Beke Ödön munkásságjegyzékébe, könnyen megállapíthatjuk, hogy a 20-as évektől jelennek meg ugyan nagyobb lélegzetű cikkei, de nem készíti többé munkássága első évtizedére jellemző nagy monografikus feldolgozásokat. Szinte minden erejét gyűjtése sajtó alá rendezésére, feldolgozására fordítja. Ebből az időből való finnugor tárgyú cikkei láthatóan mind gyűjtése feldolgozásának melléktermékei.

Annak ellenére, hogy erejét gyűjtésére összpontosította, kortársaihoz hasonlóan mindent elolvasott, ami szaktudománya területén megjelent, legyen az Nielsen lapp olvasókönyve vagy Paasonen osztják szótára, s szorgalmasan ismertette is őket. Feltűnő, hogy milyen érdeklődéssel követte például az észtorozsági nyelvészeti kutatásokat. Az ismertetések arra nézve is bőséges anyagot szolgáltatnak, hogy milyen elevenen érdeklődött Beke Ödön a néprajz iránt.

A szakirodalommal való lépéstartás igénye élete végéig megmaradt. Még 80 évesen is, mikor látása annyira megromlott, hogy maga már nem tudott olvasni, rendszeresen felolvastatott magának különböző magyar nyelvészeti folyóiratokból.

Szótára, melynek megjelenését évtizedek óta várja nagy érdeklődéssel, s kéri türelmetlenül számon a magyar tudományon a nemzetközi finnugor közvélemény, a cseremiszi nyelv legnagyobb szótára. Anyaga, mint hallottuk, nem szövegei kicédulázásából származik, hanem külön szótári gyűjtés ered-

ménye, melyet csak alkalmanként egészít ki egy-egy az időközben már megjelent szövegekből vett mondat. A szövegek nyelve elsősorban a népköltészet szókincsét tükrözi, a szótár viszont az egész első világháború előtti cseremisiz élet, a cseremisiz mindennapok, az anyagi és szellemi kultúra nagy enciklopédiája. Egy-egy fogalom megvilágítását sokszor a cseremisiz nyelvterület vagy két tucatnyi pontjáról kapjuk meg azonos példamondatokban, melyekből a nyelvjárásoknak nemcsak a hangtani, de az alaktani és mondattani sajátosságai is nyomban kirajzolódnak előttünk. Beke Ödönnek voltak olyan adatközlői, akik nem voltak képesek összefüggő szövegeket mondani, de példamondatokat igen. A vetlugaí nyelvjárásból a szövegközlésekben kevesebb mint 20 sornyi anyag jelent meg, a szótár viszont számtalan példamondatot tartalmaz innen.

Érdemes megemlíteni, hogy Beke mind szótárában, mind tanulmányai-ban a keleti cseremisiz nyelvjárásokkal kezdte adatai felsorolását, mivel ezek hangalakját tartotta eredetibbnek. Ebben Beke eltér a nemzetközi gyakorlat-tól, a SKES, a MSzFE és ennek nyomán a TESz. is első helyen mindig a nyugati cseremisiz adatot közli. A cseremisiz nyugati nyelvjárások előtérbe állításának nyilván történeti okai is vannak.

Beke Ödön élete főművének, cseremisiz nyelvjárási szótárának megjelenése a cseremisiz szókincs kutatásának lehetőségeit egyből a szótárakkal bőven rendelkező rokon nyelvek — mint például a zürjén — színvonalára emelné, egyúttal szinte kimeríthetetlen forrásanyagot szolgáltatna a cseremisiz leíró és történeti grammatikai kutatásokhoz is.

Szólottam Beke Ödönről, a nagy gyűjtőről, szólnom kell Beke Ödönről a kutatóról.

Kutatói pályája rendkívül fiatalon indul s rendkívüli intenzitással. 1905—1908-ig három monográfiája és egy szójegyzéke jelenik meg önálló kiadványként. A finnugor nyelvészet területén első jelentős műve A vogul határozók (NyK 35; NyF 25. sz. Bp. 1905). Megjelenésekor 23 éves. A határozók felosztásában szeretett mesterének, Simonyi Zsigmondnak A magyar határozók c. művében alkalmazott felosztását követi. Nem kezdő, hanem érett kutató benyomását kelti, aki tökéletesen birtokában van a korában elérhető tárgyi és módszertani ismereteknek. Permi, volgai, finnugri párhuzamokat idéz, történeti következtetéseket von le, de történeti utalásai nem teszik kétséssé a mű leíró jellegét. Van valami természettudományos egzaktásra való törekvés az egész műben. Minden bevezetés nélkül a tárgyra tér, s az anyag bizonyító ereje dominál minden fölösleges magyarázat nélkül. Önkéntelenül a család nagy matematikusi hagyományaira kell gondolnunk. A matematikus gondolkodásmódnak kellett érvényesülnie ösztönösen Beke Ödönben is. Ebben a természettudományos egzaktásra való törekvésben látom annak magyarázatát, hogy Beke Ödön nagyobb lélegzetű munkái meglepően időtállóknak bizonyultak. Nem vesztette el aktualitását A vogul határozók, ma is kezünkbe vesszük a Finnugor határozós szerkezetek (NyK 43; FF 18.) című munkáját, 1911-ben megjelent Cseremisiz nyelvtana ma is nélkülözhetetlen kézikönyve a kutatóknak. Beke Ödön Cseremisiz nyelvtanában az az idő tájt hozzáférhető összes cseremisiz anyagot feldolgozta és bevette művébe. Szerencsére ez az anyag éppen egy közepes méretű nyelvtanra futotta, így a teljességre törekvés nem vezetett terjengősséghez. A nyelvtan rendkívül áttekinthető, könnyen kezelhető. Az itt-ott elejtett történeti utalások itt sem teszik kétségessé a mű leíró jellegét. A leíró és a történeti szempontok hasonló méretű elegyítése Simonyi munkáira is jellemző.

Beke Ödönnek egy viszonylag kevesebbet emlegetett írását szeretném ezek után megemlíteni, a *Türkische Einflüsse in der Syntax finnisch-ugrischer Sprachen* (KSz. 15.) című, 1915-ben megjelent cikkét. Beke számos olyan mondattani jelenségre hívja itt fel a figyelmet, amelyek sok finnugor nyelvben közösek, de nem a rokonság, hanem különböző török nyelvek hatása következtében. A felsorolt jelenségek túlnyomó többségét ma is helytállónak kell tartanunk. Beke Ödön úttörő munkája nem talált folytatásra (Fokos-Fuchs Dávid kutatásai más jellegűek), pedig a kérdés tisztázása nélkül nem lehet teljes értékű finnugor összehasonlító mondattant írni.

Zur Geschichte der finnisch-ugrischen *s*-Laute (FUF 22.) című dolgozatában Beke Ödön saját gyűjtésű cseremiszi anyaga alapján jelentősen kiegészíti Paasonennak a cseremiszi-re vonatkozó megállapításait, s pontosítja a cser. *s* > *š* hangváltozás kronológiáját.

Egy évvel később látott napvilágot Zur Lautgeschichte der tschuwassischen Lehnwörter im Tschermissschen című nagyobb terjedelmű írása (FUF 23.). Ez többek közt azért érdemel említést, mivel Beke Ödön a cseremiszi nyelv csuvas jövevényszavai alapján bebizonyítja, hogy a csuvas hatást követően a nyugati cseremiszi és a velük határos mezei nyelvjárásokból kimutatható egy *u* > *o*, *ü* > *ö* nyíltabbá válási tendencia, amely nem egyenlő mértékben hat az egyes nyelvjárásokban. Az egyikben végbemegy egy bizonyos szóban, a másikban viszont nem, s ahol nem megy végbe, ott gyakran redukált *u*, *ü* felel meg neki. Tehát a két tendencia, a nyíltabbá válás és a redukció keresztezte egymást. Beke arra is rámutat, hogy ritkán orosz jövevényszavakban is előfordul ez a jelenség. Ha Steinitz egy évtizeddel később figyelembe vette volna e cikk hangtani tanulságait, nem alkotta volna meg ismert vokalizmuselméletét, hiszen Beke eredményei alapján nyilvánvaló, hogy a cseremiszi első szótagi redukált magánhangzók nem ősiek, mint ahogy Steinitz feltételezi, hanem csak az orosz hatás kezdete táján jelentek meg. Kár, hogy Beke később csak egy rövidke nyelvörbeli cikkben (Nyr. 72: 40–42) utasítja el Steinitz elméletét, a cseremiszi első szótagbeli redukált magánhangzók másodlagos voltára hivatkozva. Hatalmas anyaga birtokában nem okozott volna különösebb fáradságot számára, hogy terjedelmesen cáfolja Steinitznek a cseremiszi-re vonatkozó állításait, de időelöttinek tartotta Steinitz könyvét, s különben sem vonzódott az elméletekhez.

Beke Ödön becsülte az olyan monografikus feldolgozásokat, mint A vogul határozók vagy a Cseremiszi nyelvtan, de a nyelvész próbakövének nem az ilyen műveket tartotta, hanem azt, hogy képes-e megfejteni nyelvi rejtvényeket. Abban találta legtöbb örömét, ha rájött egy-egy képző vagy rag eredetére. Egyetemi óráin is szívesen mesélte el hallgatóinak nyelvi felfedezései gondolatmenetét. Az e tárgykörbe tartozó cikkei nem hosszúak, példaképpen megemlítek egyet-kettőt közülük: 1910-ben jelent meg a Nyelvörben A vogul *-tal* rag eredete; 1939-ben közölte a Finnisch-Ugrische Forschungen Geschichte eines tschermissschen Nominalbildungssuffixes c. cikkét és 1952-ben látott napvilágot az MTA Nyelv- és Irodalomtudományi Osztálya Közleményeiben Néhány permi névszóképző című írása. A dátumok jól mutatják, hogy Beke Ödön ilyen irányú érdeklődése fiatal korától élete végéig megmaradt. Az az érdekes, hogy míg kortársai közül sokan, például Wichmann vagy Toivonen tömegével írták a finnugor szófejtéseket, Bekének elenyészőek a finnugor szavak eredetével foglalkozó cikkei, ugyanakkor magyar nyelvészeti munkássága jelentős részét éppen a szómagyarázatok teszik ki. Nem

feladatomban, hogy Beke Ödön magyar nyelvészeti munkásságáról szóljak, csupán egyetlen megjegyzést szeretnék tenni. Beke nyelvőrbeli szómagyarázatai gyakran nem hasonlíthatók nagyobb lélegzetű, a kutatásban mindmáig nélkülözhetetlen cikkeihez. Ezek, úgy érzem, inkább egy nagy nyelvész szakmáján belüli kikapcsolódásának termékei.

Említettem egy-két jelentős hangtani dolgozatát, de a hangtani kutatások nem foglalnak el számottevő helyet Beke Ödön munkásságában. Fő kutatási területe az alaktan, de még inkább a mondattan. A mondattan iránti érdeklődést bizonyára még Simonyi Zsigmond ébresztette fel benne.

Beke Ödön etnolingvisztikai munkásságáról szeretnék még szólni. Magyar nyelvészeti munkásságának jelentős része tulajdonképpen az etnolingvisztika körébe sorolható. A finnugrisztika területén nincs olyan önálló munkája, amely etnolingvisztikai jellegű lenne, cikkei között viszont számos ilyen található. Ezek elsősorban a különböző finnugor népek pénzszámlálási rendszerével foglalkoznak, a permi népek és a cseremiszek ősi temetkezéséről írott cikkei is idetartoznak, ezenkívül szövegkiadványainak számos lapalji jegyzete, de cseremisz szótárának szócikkei is megannyi etnolingvisztikai vonatkozást tartalmaznak.

Úgy érzem nem lenne teljes Beke Ödön méltatása, ha nem emlékeznek meg röviden Beke Ödönről az emberről. A tudós kutatót megőrzik művei, de az ember alakja úgy halványul, ahogyan fogy azok száma, akik életében ismerték.

Beke Ödön Kormárámban született, de a család pápai eredetű, ahova később vissza is költözött. Ő maga szülővárosaként mindig Pápát emlegette, amelynek híres református kollégiumában a középiskola felső osztályait végezte. Még öreg korában is, ha otthoni dolgokra emlékezett, vagy valami miatt elzékenyedett, tiszta pápai nyelvjárásban szólalt meg.

Nyelvész elődei és kortársai számára nagyon szűkmarkúan mérte az elismerést. Simonyi Zsigmondról azonban holtáig a legnagyobb elismerés és tisztelet hangján szólt. Baráti viszonyban is — tudomásom és emlékeztem szerint — elsősorban volt Simonyi tanítványokkal állt. A külföldi finnugor nyelvészek közül mindenekelőtt Kettunenről és Uotiláról beszélt nagy szeretettel, sőt ez utóbbi korai halálán néha könnyekig meghatódott, ha fel-emlegette.

70 éves volt, mikor tanszékvezető lett. Fogó erejét elsősorban szöveggyűjtésének kiadása és szótára sajtó alá rendezése kötötte le. Élete utolsó évtizedében még nagyon sokat dolgozott, de kedves tanítványai sorsát nagyon szívén viselte, s nem sajnálta a fáradságot, hogy érdekükben személyesen eljárjon.

Szaktudománya jövő sorsa nagyon erősen foglalkoztatta. Mindenekelőtt két dolgot tartott fontosnak: finnugor szak létesítését az egyetemen és azt, hogy a szovjetunióbeli kisebb finnugor népek fiatal nyelvészei jöjjenek Magyarországra tanulni.

A cseremiszeknek nemcsak a nyelve érdekelte, hanem maga a nép is. Élete egyik utolsó kívánsága volt, hogy eljusson annak a népnek a földjére, amely nyelvének a kutatására a legtöbb időt áldozta élete során. Elmúlt 79 éves, mikor 1961 őszén Joskar-Olába látogatott, ahol méltó fogadtatásban részesítették.

Beke Ödön rendkívül szilárd egyéniség volt. Véleményét bárkinnek bármikor megmondta, nem ismert megalkuvást, s nem volt tekintettel arra sem,

hogy igaza kimondásából esetleg hátránya származik. Szilárdságából következik, hogy a kritikát meghallgatta ugyan, de nagyon ritkán fogadta el.

Azt tartotta, hogy a nyelvészek elsősorban becsületet embernek kell lennie, mert a tudomány az igazság keresése, s hogyan keresheti az igazságot az, aki maga nem igaz ember.

BERECZKI GÁBOR

Beke Ödön és a magyar nyelvtudomány

Beke Ödön magyar nyelvtudományi munkásságáról emlékezve először is nyelvjárás-kutató tevékenységéről kell néhány szót szólnunk. Mint sokan mások az ő indulásakor — de tulajdonképpen később is — Beke Ödön is nyelvjárás anyag gyűjtésével, feldolgozásával kezdte tudományos munkásságát.

Húsz—huszonegy éves korában — a Tanárképző Intézet ösztöndíjával — végzett a karácsonyi és a nyári szünetekben nyelvjárás anyaggyűjtést szűkebb hazájában, Pápa környékén. A következő év, 1905 nyarán folytatta ezt a munkát, de kutatási körét kiterjesztette nyugat felé, a Rába és a Marcal közére, Kemenesaljára. A kutatás eredménye, két mű a Nyelvészeti Füzetekben, Simonyi Zsigmond sorozatában látott napvilágot. (A pápavidéki nyelvjárás, Budapest 1905. NyF 17. sz. Kemenesalja nyelve, Budapest 1936. NyF 33. sz.)

A fiatal tanárjelöltnek a munkája az akkor érvényben levő tájnyelv-leírások módszere szerint készült. Leírja a tárgyalt vidék nyelvének hangállományát, bemutatja alakтанát, a szóképzésnek és szóragozásnak a köznyelvitől eltérő formáit, s ugyancsak röviden a sajátos mondat szerkesztési jelenségeket. A leggazdagabb fejezete az ő dolgozatainak is a nyelvjárás szókinéséről szól. Az összegyűjtött anyagot témakörök szerint rendezve mutatja be: család, ruházat, étkezés, a ház részei, a földművelés szókinése (a fontosabb eszközök pontos leírása, rajzokkal együtt) stb. Helyet kapnak a nevek is: a személynevek (főként a gúnynevek, csúfnevek), és a meglátogatott községek földrajzi nevei. Tekintélyes mennyiségű népnyelvi szöveget is közöl: szólásokat, közmondásokat, valamint népdalokat és meséket.

Beke Ödön megfigyeléseit, megállapításait, gazdag népnyelvi anyagát az utána következő nyelvjárás-kutató nemzedék is igen jól hasznosította.

Ha a többi, a maga korában megjelent nyelvjárás tanulmányokkal hasonlítjuk össze, egyedül talán Horváth Endréé múlja felül. A Bakonyalji nyelvjárás (NyF 34. sz.) valóban sokkal gazdagabb, nagyobb terjedelmű nyelvjárás szövegeivel, és szókincesgyűjteményével. De Horváth Endre benne élt abban a nyelvjárásban, amelyet feldolgozott; maga is adatközlő, családja, rokonsága, ismerősei mind ezt a nyelvet beszélték.

Persze bizonyos fokú kívülállásnak is megvannak a maga előnyei. Legalábbis ebből az összehasonlításból az derül ki. Horváth Endre például ritkán ír fel hangtani variánsokat s nincsenek különösebb gondjai a nyelvjárás hangzók mibenlétével kapcsolatban sem. Bekénél örömmel olvassa az ember, megfigyeléseinek, leírásának hitelessége bizonyításául, hogy pl. bizonyos diftongusokat alig-alig tudott pontosan leírni.

Mint írja, Kemenesalján a kettőshangzók második tagja jóval nyíltabb, mint Pápa vidékén. „Az *uo* majdnem *ua*, de legalább *uq*, az *üö* közel áll az *üæ*-hez, s az *ie*, különösen a nőknél, oly benyomást tesz az ember fülére, mintha *ie* lenne. Nagyon nehéz pontosan leírni a hangokat” (NyF 33: 5).

Majd később: „Az *é, ó, ő* helyén ejtett kettőshangzók majdnem teljes fokkal nyíltabbak, mint a szomszéd megyében. Általában *ie, uq, üq*-nek lehet jelölni, de az asszonyok beszédében majdnem *ie, ua, üæ* hangzik, sőt érdekes, hogy az *ó*-t még (szintén nőktől) valami *uo* féle hangnak is hallottam. Éppen ezért csak *é, ó, ő* betűvel jelöltem mind” (uo. 7).

Negyven évvel később, amikor a Magyar Nyelvatlasz próbagyűjtéseit végeztük, nekem is hasonló gondjaim voltak az *é, ó, ő* hangnak megfelelő diftongus leírásában, s meg kellett jegyeznem, hogy amit leírtam, nem egyezik meg pontosan a nyelvi valósággal.

A „kívülről való látás” persze nem egészen igazságos megállapítás Beke Ödönre vonatkozólag: Pápa a pátriája volt, a gimnázium felső osztályait a pápai református kollégiumban végezte, s beszédében is mindvégig megmaradtak a dunántúli, a Pápa vidéki nyelvjárás ízei. Pápa és Veszprém megye is magáénak vallotta őt; a Pápa vidéki nyelvjárás Veszprém megye és a Pápai Jókai Kör támogatásával jelent meg. (Ez a Jókai Kör igényes, azt is mondhatnám, haladó szellemű kulturális egyesület volt; országos hírű előadókát — írókat, költőket, művészeket — hívott meg, s nemcsak a hivatalosan elismerteket. A fiatal Németh Lászlót, a Tanú íróját is ebben a körben láttam először, s itt találkozhattam az erdélyi irodalom legnevesebb képviselőivel is.)

E két értékes nyelvjárású monográfia megjelentetése után — tudtommal — nem végzett Beke Ödön számottevőbb nyelvjárású gyűjtőmunkát. De a nyelvjárású adatokat szinte minden cikkében, munkájában számontartotta, értékesítette, a nyelvjárások vallomásait nyelvünk történetére, a magyar nyelv fejlődésére nézve elsőrendű fontosságúnak tartotta.

Ezt a nézetét több alkalommal ki is fejtette.

„A magyar nyelvtörténet szempontjából helyrehozhatatlan mulasztást követünk el, ha nem jövünk annak tudatára, hogy különösen egyes elszigetelt nyelvjárások még mindig mennyi régiséget őriztek meg, s nem követünk el mindent a nyelvjárások szókincsének összegyűjtésére, valósággal megmentésére” — írja például a Vasi Szemében (1939/4: 241), A magyar növény- és állatnevek történetéhez c. tanulmányában, ahol egyebek között a *bábofonál, májusfa, erdei disznó, ravasz* stb. szavak mai nyelvjárású, esetenként irodalmi s főként nyelvtörténeti adatait közli.

Másutt azt fejtegeti, hogy a mai élő népnyelv ismerete nélkül egyik-másik nyelvemlékünket, nyelvtörténeti adataunkat még elolvasni sem tudnánk (Dunántúli Szemle 8: 315).

De felismeri a nyelvjárású szókincs egyéb szempontból való jelentőségét is.

„A szókincs . . . nemcsak a tárgyakkal áll összefüggésben, hanem a néphagyománnyal is, azért a szókutatásban ennek az ismerete nem hanyagolható el. Ebben a vonatkozásban aztán a folklór is hasznát veheti a nyelvtudománynak, mert nem ritka az olyan eset, amikor a néphagyomány egyetlen emléke csak a szó. Előfordulhat, hogy a néphagyomány egykori meglétét bizonyító elnevezés még megvan olyan területen, ahol maga a néphagyomány már nem él. Sőt a néphagyomány régiségéről éppen a szó régi följegyzése tanúskodik, oly

időből, amikor az illető néphagyományra nézve semmiféle följegyzésünk sincs.” (Felolvasás az MTA I. osztályának ülésén, 1945. dec. 3. Szókinccs és néphagyomány. Megjelent az Osztályközlemények 26. kötete 8. számaként.)

Beke Ödön tanulságosan mutatja be a néphagyomány és a népi elnevezések egymáshoz való viszonyát például a csillagnevek vizsgálata során. De ugyancsak tanulságos ilyen szempontból a népi növénynevek, állatnevek vizsgálata is.

Az igazsághoz tartozik, hogy a most idézett elméleti összefoglalást sejtető tanulmány inkább csak adalékokat, bőséges adalékanyagot nyújt az olvasónak abból a hatalmas gyűjteményből, amely a szerző birtokában van, s amelyből más-más címen már igen sokat publikált. A csillagnevekről például a Dunántúli Szemlében (*Cigányok útja, Szalmás út, Szent Péter szekere, Péterszeg, Pila* stb.), ezek a „Régi és ritka szavak Dunántúl” című gyűjteményben is helyet kaptak. (Dunántúli Szemle könyvei, 186.)

A dunántúli szavaknál érdemes egy pillanatra megállnunk. Egyrészt, mert ez a szép gyűjtemény is bizonyítja Beke változatlan dunántúli „kötődését”, de főként azért, mert ezek a kis szócikkek jól mutatják Beke Ödönnek már jól kialakult módszerét: hogyan használja nyelvjárási ismereteit, irodalmi olvasmányait, a nyelvtörténeti adatokat a magyar szavak történetének megvilágításában. Közleményeinek anyagát az fogja össze, hogy a tárgyalt szavak, kifejezések főként a Dunántúlon használatosak, s a kört az szűkíti, hogy a kérdéses szót (vagy annak egy különleges jelentését) még nem jegyezték fel szótáraink, nem ismeri a nyelvészeti irodalom. Jellemzők az ilyen indítások: „*Pila*. A baranyamegyei Bánfán a Sirius csillagot *Pilának* hívják. Ezt a nevéig eddig nem ismertük, Berze Nagy János fedezte föl most megjelent Baranyai (magyar) néphagyományok c. munkájában.” „*Éposz*. Sámodon így hívják a nyelven támadt pattanást (Berze. 3: 261). Ezt az adatot még sehonnan sem közölték, de a szó eredetét megvilágítják másutt használt nevei.” „*A disznó tokja*. Gönczi Ferenc szerint Hetésben *tok* 'szétnyitott sonka' (Göcsey 514). A szót máshonnan nem közölték...” Adatainak igen tekintélyes részét a régebbi és az újabb néprajzi irodalomból, főként a népmesekiadványokból szedi, de felhasználja forrásként a szépirodalmat is. (Későbbi cikkeiben, közleményeiben különösen: Móricz Zsigmond, Tamási Áron és mások szavaihoz igen gyakran fűz nyelvészeti megjegyzéseket, magyarázatokat.) A dunántúli nyelvjárási adatokat azután összeveti más vidékek nyelvjárási anyagával, szembesíti a nyelvtörténeti adatokkal sőt esetenként az idegen nyelvi előzményekkel s így vonja le a kérdéses szó történetére vonatkozó tanulságot, főként azt, hogy mit ad hozzá eddigi ismereteinkhez az újonnan feljegyzett nyelvjárási adat. (Tanulságos például — egyebek között — a *ballang* szó magyarázata. A dunántúli adatok — Ormánsági Szótár, Berze Nagy meséi, Banó, Baranyai népmesék — szerint a *ballang* olyan hely az erdőben, amelyet felver a gaz. Sűrűség, állatok tanyája, tartózkodási helye. Ezek világítják meg *barlang* szavunknak azt a jelentését, amelyet a *bűnbarlang, rablóbarlang* stb. összetételek őriznek.)

A nyelvjárások iránti ilyenfajta érdeklődés Beke Ödön egész további életpályájára jellemző. Ő maga „terepen” nem gyűjtött — legalábbis tudtommal — számottevő nyelvjárási anyagot a Pápa vidéki és a kemenesalji gyűjtés megjelenése után, de egyrészt másokat, fiatal kutatókat mindig buzdított arra, hogy vidéken jártukban figyeljenek egyik-másik tájnyelvi jelenségre, a Nyelvőr munkatársaként és szerkesztőjeként is gyakran felhívta

a figyelmet például a népi csillagnevek, növény- és állatnevek stb. gyűjtésére; mint szerkesztő állandó kapcsolatban volt sok vidéki értelmiségivel, akiktől — a Nyelvőr régi hagyományaként — megkapta és megszerkesztette, sajtó alá rendezte falujuk vagy vidékük tájszóanyagának érdekességeit, a falu helyneveit, személyneveit stb. És rendszeresen közölte tájszómagyarázatait, kisebb nagyobb terjedelmű cikkek százait, felhasználva hozzájuk nemcsak a már szótározott vagy folyóiratokban megjelent tájszóanyagot, a néprajzi irodalom termékeit, hanem igen sok kiadatlan, kéziratban levő gyűjtés anyagát is. (Például az Államtudományi Intézet, ill. a Táj- és Népkutató Intézet által gyűjtetett néprajzi, népnyelvi anyagot.)

Beke Ödön magyar nyelvészeti munkásságának tekintélyes részét szómagyarázatai, szótörténeti adalékai teszik. E sok százra rúgó közleményben természetszerűen helyet kapnak a nyelvjárási és igen sok esetben a rokon nyelvi adatok is.

Magyarázatainak jelentősége természetesen nem egyforma; szívesen közölt apró, jelentéktelennek látszó adatokat, megjegyzéseket is, mintegy olvasmányai melléktermékeként. De ezek az adatok a legtöbb esetben mégis tovább segítettek, segítik, helyes irányba viszik a tudományos kutatást. A Történeti-etimológiai Szótár munkatársai bizonyíthatják, milyen haszonnal forgathatták Beke Ödön szövegeit a szótár készítése során. A szócikkek bibliográfiai részében igen sok esetben találunk utalás Beke Ödönnek valamelyik folyóiratunkban megjelent szövegeire, mégpedig * jellel kiemelve, ami a szótár előszava szerint azt jelenti, hogy a cikk „a szerkesztőségtől helyesnek tartott magyarázatot először közli, az etimológiát részletesen kifejti vagy az addigi eredményeket összefoglalva tüzetesen foglalkozik a szó eredetével és történetével”. Hadd említsek néhány ilyen szócikket, majdnem csak találomra: *bodza, éhomra, enyhely, fentő, fonnyad, hajadon, halánték, héj, hetevény, javas, jós, lább, orgona, sarkantyú, silány, szak, vörheny* stb., stb. Előfordul persze, hogy magyarázatát a szótár tévesnek tartja (mint pl. a *fogház* szó előtagjának a *fok* főnévvel való azonosítását), de a legtöbb esetben ezek a szövegei is szellemesek, meggondolkozatóak.

A szóláskutatás nem tartozott elsősorban érdeklődési körébe, de ezt a stúdiumot is több értékes cikkel, adattal gazdagította. Hadd említsem néhány közleményét: Néhány szólásunk történetéhez (Nyr. 61: 40); Néhány magyar szólás történetéhez (Nyr. 68: 77); Újabb adatok szólásainak történetéhez (Nyr. 69: 3). O. Nagy Gábor is többször hivatkozik Beke cikkeire *Mi fán terem?* című jeles munkájában.

Mint már említettem, Beke Ödön szótörténeti tanulmányai széles körű anyaggyűjtésre épültek. Elsőrendű forrásként használta a tárgyi és szellemi néprajznak azokat a kiadványait, amelyek számottevő nyelvi (népnyelvi) anyagot is tartalmaztak, vagy hozzájárultak egy-egy szó történetének megvilágításához. Ezeket a kiadványokat Beke sorra-rendre ismertette is a nyelvészeti folyóiratokban — elsősorban a Nyelvőrben. Népmesekiadványainkról, a paraszti munkák menetének leírásáról, egy-egy népi mesterségről szóló tanulmányról és egyéb néprajzi monográfiákról mindig tárgyilagos, tanulságos ismertetést, értékelést kap az olvasó Beke Ödön recenziójában.

A mostani megemlékezésben okvetlenül helyet kell kapnia Beke Ödön és a Magyar Nyelvőr kapcsolatának.

Ez a kapcsolat állandó, töretlen és meghatározó jellegű volt Beke életében. Első közleménye ebben a folyóiratban jelent meg (1905-ben, Kertész

Manó A Zalavidéki nyelvjárás c. munkájának ismertetése), s ettől kezdve — növekvő arányban — minden évben jelentkezett a folyóiratban kisebb-nagyobb közelménnyel: adatközléssel, szövejtéssel, tanulmánnyal. Hűséges munkatársa (dolgozótársa!) volt a folyóiratnak a nehéz időkben is, Simonyinak, Balassa Józsefnek mindig kész segítője, a Nyelvőr szellemének hűséges ápolója, s a felszabadulás után, a lap több éves szünetelése után ő volt az, aki feltámasztotta folyóiratunkat.

A történet ismerős, de nem fölösleges, hogy a mostani alkalommal is emlékezzünk, emlékeztetünk rá.

Balassa József szerkesztőségének idején a Nyelvőrre egyre nehezebb idők jártak. Altai Rezső mondta az Országos Néptanulmányi Egyesületnek a felszabadulás után tartott első közgyűlésén:

„Tetszetős és talán könnyű dolog is szerkesztőnek lenni, mikor a legjobban fizetett munkatársak lesik a kívánságait és vetélkednek, hogy cikküket elfogadják. Könnyű, ha olyan kiadvállalat áll mögötte, mely gondoskodik a nyomdai és papírköltségről. Könnyű, ha a hatóságok és a társadalom nagy része rokonszenvűkkel mellette vannak és elősegítik törekvéseit. Balassa József szerkesztőnek mindebből semmi sem jutott. Nem állott mögötte altruisztikus kiadvállalat, mely esetleg ráfizethetett volna a vállalkozásra, a hatóságok, valamint a társadalmi körök gyanakodva, áskálódva nézték munkáját, melynek tisztán tudományos iránya ellen ugyan nem tehettek kifogást, de tudták a szerkesztőről, hogy személye, világnézete, érzelmei az emberi haladásnak, az igazi demokráciának jegyében állnak” (Nyr. 70: 4).

A Nyelvőr ezekben az években „már csak halvány másolata lehetett régi képeinek” (70: 2), 1940-ben pedig meg is szűnt a lap. A 69. évfolyamból csak az első két füzet jelent meg; a csonkán maradt évfolyam befejezésének szánta Balassa József A Magyar Nyelvőr története 1872—1940. című tanulmányát (1941).

Beke Ödön érdeme, hogy tudományos folyóirataink között az első egyike volt a Magyar Nyelvőr, amely a felszabadulás után hamarosan megjelent. Beke — a lap szerkesztőjeként — újból összeverbuválta a lap régi munkatársait, megtalálta a kapcsolatot azokkal is, akik távolabb álltak a Nyelvőr körétől, buzdította a fiatalokat a folyóirat munkájába való bekapcsolódásra. Rendszeresen jelentkezett a lapban több néprajzos szakember is.

A Nyelvőrnek a felszabadulás utáni néhány évfolyamát lapozgatva az olvasónak okvetlenül feltűnik, hogy egyik-másik szám tekintélyes részét a szerkesztőnek — különböző címek alatt közzétett — etimológiai, szótörténeti adalékai, megjegyzései teszik ki. De a publikációs lehetőségektől megfosztott hosszú évek után ez a bőségáradat érthető is. Fontosabb annak a megjegyzése, hogy az írásztalban maradt, eddig publikálatlan kéziratok közzététele után is igen lassan, nehezen alakult ki a Nyelvőr sajátos arculata, nehezen találta meg azt a feladatot, amelyet leginkább betölthetett volna. A szerkesztő és a régi munkatársak — érthető módon — a Nyelvőr egykori virágkorát szeretnék volna felújítani, s helyet akartak adni minden olyan közleménynek, amely nyelvtudományunkat gazdagítja. Ahogy Fokos Dávid is megfogalmazta a Nyelvőr egykori széles körű funkcióját az Országos Néptanulmányi Egyesület Évkönyvébe (1944) írt megemlékezésében:

„Tudjuk, hogy a Nyelvőrnek a hibás szóalakok és idegenszerúségek ellen folytatott harca és az újabb irodalom nyelvének tisztaságán örökös szerepe volt a legnagyobb, legáltalánosabb és legáldásosabb hatású: e küzdelmének

pozitív eredménye a magyaros, világos, nemes magyar prózai stílus; de soha el nem múló érdemei vannak e folyóiratnak a magyar nyelvtudomány minden ágában; célkitűzései között szerepel: a régi nyelv szókincsének feltárása, a magyar szó- és szóláskincs eredetének vizsgálata, valamint jelentésének, használatának pontos megállapítása, a népnyelv és néphagyományok feltárása: gyűjtése és tanulmányozása, az összehasonlító, nyelvtörténeti és népnyelvi kutatások eredményeinek összefoglalása és népszerűsítése, az eredmények felhasználásával a magyar nyelvtan egész rendszerének kidolgozása, végül a magyar helyesírás elveinek tisztázása és következetes magyar helyesírás megállapítása.

A Nyelvőr munkaterve az egész magyar nyelvtudomány munkaterületét ölelte fel... (Kiemelés tőlem: L. L.)

Az új körülmények között ezt a régi feladatot már nem láthatta el a Nyelvőr. Nem is kellett ellátnia, mert a nyelvtudománynak több műhelye is alakult, folyóiratok, kiadványsorozatok az egyes szakterületek feladatainak ellátására. S a tervezés, a tervekészítések korszakában, a tudományszervezés újabb szakaszában a Nyelvőrnek is meg kellett találnia, ki kellett alakítania azt a sajátos feladatkört, amit múltjából következőleg is vállalhat, s ami a kor társadalmi igényeinek, szükségleteinek is megfelel.

A „profil” keresésének, kialakulásának irányát, egyes fázisait jól mutatja a szerkesztő bizottság időnkénti bővülése, változása, valamint az, hogy milyen intézmény tartja magáénak a folyóiratot.

A felszabadulás utáni években (1946—48.) az Országos Néptanulmányi Egyesület hivatalos lapja a Magyar Nyelvőr. Beke Ödön szerkesztő az első évfolyamot (70.) Fokos Dáviddal, Gombos Lászlóval, Rubinyi Mózessel együtt szerkeszti. A 71. és 72. évfolyamban már a Beke—Prohászka—Rubinyi triász áll a lap élén. A következő évben (1949) kibővül a szerkesztőség Fónagy Ivánnal és Telegdi Zsigmonddal, s a lap kiadója a Tudományos Folyóiratkiadó N. V. A 74. évfolyamban ismét változik a gazda: a Nyelvőr a Magyar Nyelvtudományi Társaság folyóirata lesz. A szerkesztőségben helyet kap Rácz Endre is. Ez az év nagyobb változás kezdetét is jelenti: megváltozik a lap külseje: visszatér a régi nagyobb formátumra.

A Magyar Nyelvőr új formában, új tartalommal, új célkitűzéssel lép az olvasóközönség elé, — jelenti be a szerkesztőbizottság (74: 55). Valóban, a lap nagyobb formátumban, évi 6 számmal, új belső alakítással és megváltozott tartalommal jelenik meg. Feladata a nyelvtudomány népszerűsítése, a nyelvműveléssel és nyelvoktatással kapcsolatos problémák megoldása. Mint írják:

„Az Akadémia a Nyelvőrt bízta meg a nyelvtudomány széles körű és magas színvonalú népszerűsítésével, országunk demokratikus átalakulásával kapcsolatban felmerülő gyakorlati nyelvi problémák megmunkálásával, a nyelvoktatás módszertani kérdéseinek felvetésével és megtárgyalásával.” (Uo.)

Ettől kezdve egyértelműbb és gazdagabb lett a Nyelvőr tartalma, amit a világosan elkülönülő rovatok is mutatnak: Nyelv és iskola; A magyar nyelv múltja; Íróink nyelve; Nyelvjárásaink; Mi történik a nyelvtudományban; Magyarázatok; Könyvekről; Ki hallotta, ki olvasta?; Nyelvművelés; A Nyelvőr hírei; Levélszekrény.

Az új rovatok többségét időszerű és közérthető stílusban megírt, de a tudományos igényből semmit sem engedő cikkek, tanulmányok töltik ki,

bevonva most már a munkatársak közé azokat a fiatal (akkor fiatal) nyelvészeket is, akik eddig nem nagyon szólaltak meg a Nyelvőrben. A Nyelv és iskola rovatban Honti Rezső és Trócsányi Zoltán neve mellett például Balázs János, Benkő Loránd, Deme László, Takács Etel és mások nevét látjuk. Beszámol a lap a nyelvtudomány fontos munkálatairól például a készülő magyar és szlovák nyelvátlasz anyaggyűjtésének állásáról, módszeréről. Mintaszerű cikksorozatot közöl a lap a régi magyar személynévadásról, Benkő Lorán tollából. Gazdag anyagot talál az olvasó a „Nyelvjárásaink” rovatban is. A nyelvművelés is nagyobb teret kap az eddigieknél, bár még az elvi cikkek, tanulmányok váratnak magukra.

Továbbra is nagy helyet kapnak a lapban a szó- és szólástörténeti adalékok, nemcsak a „Magyarázatok” rovat, hanem a Levélszekrény is főként ilyen anyagot tartalmaz, de már megjelennek az adalékok mellett az összefoglaló, igényesebb cikkek is. Változás az is a megelőző évfolyamokhoz képest, hogy a könyvismertetések régi dömpingje véget ér, s megjelenik az újabb kiadványok valóban nyelvi szempontú szemléje.

1953-ban a lap gazdája az MTA Nyelvművelő Bizottsága lett, a szerkesztőség névsora: Beke Ödön, Bárczi Géza, Bóka László, Fábíán Pál, Illyés Gyula, Kodály Zoltán, Lőrincze Lajos, Tompa József. S még ebben az évben — mint a Nyelvművelő Bizottság titkára — én kaptam megbízást a felelős szerkesztői tisztségre.

Beke Ödön kapcsolata természetesen nem szűnt meg a Nyelvőrrel, a lap munkatársa, a szerkesztő bizottság tagja maradt haláláig. A szerkesztőség munkáját továbbra is támogatta, tárgyilagos, tudományos meggyőződésének megfelelően.

Ez a tárgyilagosság, a tények tisztelete, az igazságnak, a nyelvtudomány érdekeinek minden fölé való emelése jellemezte egész munkásságát, így szerkesztői tevékenységét is. Félreértés ne essék: tudom én (személyes tapasztalatból is), hogy Beke Ödön nem volt a minden áron való kiegyezés embere. Harcos, indulatos, néha szubjektív is volt, de — sohasem az igazság, a tudomány rovására. Tudományos meggyőződését sohasem tagadta meg. Csak emlékeztetek az egykori marrista vitákra. A marxizmus álarcában jelentkező marrizmusnak — ismertetés formájában — helyet adott lapjában, de amikor egyik munkatársa (szerkesztőségének tagja) a magyar és a finnugor nyelvtudomány eddigi megbízható eredményeit kérdőjelezte meg az új tannal, megvált ettől a munkatársától.

Azt is mondhatom, hogy személyek elleni méltatlan támadásokban sohasem vett részt, erre nem adott helyet folyóiratában. Azaz: egy kivételt mégis említhetek

E. J. Tompa Józsefnek Magyar Nyelvismeret c. könyvét bírálja, főként politikai jellegű kifogásokkal. Tompa szerint a nyelv összetartó erő a nemzet tagjai között. A recenzens: „Ezzel a mondatával Tompa megmutatja, hogy nem ismeri a marxizmus állásfoglalását a nyelvre vonatkozólag. . . nem az anyanyelv dönti el a közösséghez való tartozás kérdését, hanem egy politikai-gazdasági rendszerhez való tartozás.” Majd tovább: Tompa sovinizmusra nevel azzal, hogy idézi Kosztolányit: „Az a tény, hogy az anyanyelvem magyar . . . életem legnagyobb eseménye.” A „könyvismertetés” summája: „Kerüljön ez a reakciós Szinnyei képével díszített reakciós könyv mennél hamarabb a zúzóba, ne rontsa tanítóink világnézeti nevelését” (73: 371—374).

Az ilyen jellegű recenziók akkoriban súlyos következményekkel jártak a megbíráltra nézve. Szinte érthetetlen számomra, hogy Beke Ödön hozzájárult közléséhez. Nem olvasta volna el?

Megemlékezésem keretébe tartozik még, hogy szóljak néhány szót Beke Ödönnek nyelvtudományi ismeretterjesztő és nyelvművelő munkásságáról is.

A nyelvtudomány népszerűsítésével programszerűen nem foglalkozott, de népszerűen, világosan, közérthetően írt. Cikkeinek legtöbbször a nem szakember számára is érdekes, érthető olvasmány.

A nyelvműveléssel, a nyelvhasználat elvi és gyakorlati kérdéseivel sem foglalkozott rendszeresen, különösképpen olyan mértékben nem, mint szerkesztő elődei, Balassa József, Simonyi Zsigmond, Szarvas Gábor. Csekély számú nyelvművelő vonatkozású írása azt mutatja, hogy felfogásában inkább Szarvas Gábor követője, tanítványa volt, mint Simonyi Zsigmondé. Szót emel például az *-ási, -ési* képzős szavak használata ellen; jobbnak tartja pl. a *trágyázó rendszer, vetőmód, termelő képesség* kifejezést a használatosabb *trágyázási rendszer, vetési mód, termelési képesség* formáknál. Nem kedveli a nyelvújításnak egykor üldözött alkotásait (pl. *tárna, üzem*), különösen helyteleníti a szócsonkítással, elvonással keletkezett nyelvújítási alkotásokat, a *tan* szót rendszeresen kijavítja *tanítás-ra*, a *gyógykenyér, gyógyfürdő, gyógyvíz* helyett az *orvosi kenyér, gyógyító fürdő, ásványvíz* szerkezetet ajánlja. (Vö. Nyr. 77: 364–370.)

A nyelv régi és népnyelvi formáinak védelmében pártolja a hagyományos magyar kifejezéseket az újabban terjedő idegenes alakulatokkal szemben: *tejbedara—tejbegriz, mákospatkó—mákosbejgli*. S amikor az írók nyelvét vizsgálja, mindig örömmel mutat rá egy-egy ritka, régies vagy népi „becses nyelvi adat”-ra. (Vö. pl. Nyr. 77: 368–370.)

Mintaszzerű, példamutató Beke nyelvművelő állásfoglalása, ha nyelvi babonák ellen szól. Amikor például azt fejtegeti, hogy az ilyen kifejezéseket, mint: *egy rettegében él, egy víz az inge, egy vér az arca*, azaz 'csupa rettegés', 'csupa víz', 'csupa vér' — nem szabad helyteleníteni; szó sincs itt az *egy* határozatlan névelőnek német mintára való helytelen használatáról. Fejtegetését Petőfitől, Aranytól való idézetekkel és finn nyelvi példákkal is támogatja (Nyr. 66: 54).

Az elmondottakból következik, hogy Beke Ödön, mint szerkesztő, nem kezdeményezett vitát a nyelvi kultúra, a nyelvi norma elvi kérdéseiről, s hogy jelentősebb gyakorlati nyelvművelő cikket is viszonylag keveset közölt. De a vitának, ha szükség volt rá, s ha volt ellenvélemény a Nyelvőrben megjelent cikkek kapcsolatban, mindig helyt adott. Hogy csak egyet említsek, Halász Gyula „Egyenlőek, különbözőek — bosszantóak” címen ír a melléknévi igenevek többes számának a hagyományostól eltérő használatáról (Nyr. 70: 75). Prohászka János a következő számban alapos, terjedelmes cikkben mutatja be, miért nem jogos az egyértelmű elítélés (uo. 162).

De Beke Ödön szerkesztői tevékenységéhez, idejéhez tartozik még a magyar nyelvművelésnek egy értékes epizódja is. Erről még ejtsünk néhány szót. Déry Tibor írja:

„...a Magyar Nyelvőr vállalkozott arra, hogy a Nyelvvédő Bizottság közreműködésével megjelentet (Szikra kiadás) egy 8–10 kötetből álló sorozatot, amely közérthető, világos formában foglalkozik nyelvünk legsürgetőbb problémáival. A két első kötet már munkában van, Halász Gyula »hibalexikona« és Laczkó Géza leíró nyelvtana. E sorozatban jelenik meg

az első magyar Nyelvtudományi és nyelvművelő lexikon is" (Nyr. 70: 119).

A Nyelvvédő Bizottság az Írószövetségben alakult azzal a céllal, hogy a magyar nyelvvédelem motorja lesz, rendszeresen ellenőrzi a sajtó, a könyvkiadás, a rádió, a televízió, a filmek, a rendeletek nyelvét.

Déry így foglalja össze a vállalt feladatokat:

„Szemmel fogjuk tartani a nyelvet, kiki a maga munkaterületén, de nem azt nézzük, hogy milyen gazdag vagy szegény a szerző stílusa, hogy változatos, eleven-e s elég árnyalatosan szól-e hozzánk, hanem hogy: mennyi hibát ejt. Nyelvtani, mondattani hibákat. Elemi iskolai fokról fogjuk egyelőre nézni, elemi iskolai mértékkel mérni. Nem gazdagságot követelünk, hanem szabatoságot. Elsőnek a legdurvább szemetet akarjuk kisöpörni a nyelvből" (Nyr. 70: 118).

Laczkó Géza szerint a Nyelvvédő Bizottság „a művelt, irodalmi magyar nyelvet kívánja védeni a majomkodás, a lustaság, a nagyképűség, a tudatlanság rontásainak ellenében. Más nyelvvédelem csak bakafántoskodás" (Nyr. 70: 116).

Laczkó Géza néhány konkrét példára is kitér programadó cikkében. Mi a nyelvrontás? „Szembehelyezkedés a művelt közhasználattal s a nyelv szellemével. Vét a nyelv szelleme ellen, aki tautologikusan *célkitűzés-ről* beszél, hisz ha cél, már ki is van tűzve s ha nincs kitűzve, már nem is cél; aki *súlyt helyez* valamire, mert a magyar szemlélet szerint amire súlyt rakok, azt benyomva, mozdulatlaná teszem: csökkentem s nem emelem mozgási vagy más hatóképességét. Vét a művelt közhasználat ellen, aki nem tud különbséget tenni *helyiség... és helység* között..." (Nyr. 70: 115–116).

A nagy lendületű elszánásnak, kezdeményezésnek alig-alig volt folytatása. Legalábbis a Nyelvőrben s a nyelvművelő irodalomban nem találom nyomatát.

LŐRINCZE LAJOS

Beke Ödön mint folklorista

Első tekintetre úgy gondolhatnánk, e témakörben is minden már megnyugtatóan rendeződött a magyar néprajztudomány és nyelvtudomány történeti áttekintéseiben. Folkloristák és néprajzkutatók mindig is hangsúlyozták a magyar tudománynak azt a haladó hagyományát, hogy orientalistáink, finnugristáink következetesen érdeklődnek a folklór magyar és nemzetközi kérdései iránt. Finnugristáink is többször megemlítették, hogy nálunk a rokon népek köréből gyűjtött nyelvi anyag a legutóbbi időkig elsősorban folklór szöveg volt (adatként, majd értelmezésként egyaránt nyelvészeti szempontokat helyezve előtérbe, ám követve folklorisztikai perspektívákat is), az irodalmi alkotások finnugrisztikai kutatása csupán az utóbbi időben bontakozott ki nálunk. Másik változás a régebbi gyakorlathoz képest az, hogy mostanában finnugrisztikánk nagy erővel kapcsolta össze az etnomuzikológiai és nyelvészeti gyűjtést, amit korábban inkább csak javasoltak, mint megvalósítottak. Az a megoldás viszont, amely a finnugor nyelvészetet a Wörter und Sachen módszertanához közelítette, újabban mintha kifulladt volna Magyarországon.

Ebbe a távlatba illik bele Beke Ödön munkásságának nem is jelenték-telen hányada is. Hozzátehetjük, hogy nem áll egyedül, hanem már Reguly tevékenysége is egyszerre etnográfiai-folklorisztikai és nyelvtudományi, Hunfalvytól sem idegen ez a felfogás, voltaképpen azonban Halász Ignác, Munkácsi Bernát, a turkológusok közül már Vámbéry Ármin, legkivált Mészáros Gyula munkássága mutat ilyen vonásokat. Némi különbséggel ugyanezt fedezhetjük fel Fokos Dávid, Kúnos Ignác és mások célkitűzéseiben is — természetesen tematikus és egyéni módosulásokkal.

Ma még hiányzik ennek az irányzatnak részletes és pontos tudomány-történeti értékelése. Az ún. „magyar etnolingvisztikai” iskola remélhetőleg egyszerre monográfusára talál majd. Ezért Beke Ödön köztük való helyének pontos kijelölése sem könnyű, mégis, legalább néhány vonás megrajzolását megkísérelhetjük.

Azt kell először is hangsúlyoznunk, hogy Beke nemcsak mint finnugor nyelvész került kapcsolatba a néprajztudománnyal, hiszen magyar nyelvjárás-kutató és -gyűjtő is volt, népnyelvi érdeklődése egész életére jellemző. Ilyen szempontból az ő munkássága a legkövetkezetesebb finnugrista kollégái között.

Szerencsés módon gyakran értékelték pályatársai és tanítványai is Beke munkásságát. Lakó György azt hangsúlyozta, hogy Bekének a népnyelvi kutatás iránti érdeklődése még Simonyi Zsigmondnak a nyelvjárás-kutatásról vallott elveiből származik.¹ Kálmán Béla meg a sors iróniájára hívta fel a figyelmet: Beke Ödön szinte haláláig nem járt a cseremiszek hazájában,² noha az első világháború idején két és fél évig gyűjthetett a cári hadseregből hadifogolyként Ausztria—Magyarországra került mintegy 30 cseremisztől. (A népzene-kutatásban és nyelvtudományban köztudott, hogy a hasonló feladattal megbízott Ernst Lewy, vagy Robert Lach a maguk területein úttörő, újító képviselőivé lettek a modern kutatásoknak. Beke életművében e vonás nem jellemző.) Munkáinak kezdeti külföldi kiadását is bemutatták úgy, mintha ez a hazai tudomány érdeklődésének hiányát bizonyítaná — ma itt inkább a széles körű nemzetközi érdeklődés meglétét tartjuk fontosabb mozzanatnak. Életművét illetően Bereczki Gábornak kell igazat adnunk, aki éppen azt hangsúlyozta, hogy az elődeitől és társaitól eltérően nem maradt torzóban.³ Hozzátehetjük, nem maradt kiadatlanul sem. A nyolcvanadik születésnapjára kiadott csaknem teljes bibliográfiában⁴ a majdnem 20 kötet, vagy kötetnyi különnyomat mellett több száz tanulmány és cikk jegyzéke olvasható. Halálakor tanítványai megígérték, hogy kéziratban maradt nagy cseremiszt szótárát és egyéb műveit megjelentetik.

Az utókor is megemlékezik róla. Nemcsak a nyelvtudomány tartja számon, hanem szerepel a magyar néprajzi lexikonban⁵ éppúgy, mint a nemzetközi mese-enciklopédiában.⁶ (Életrajzi és bibliográfiai adatait illetően azonban

¹ LAKÓ GYÖRGY, Beke Ödön 1883—1964. Magyar Tudomány 71 (1964): 556—560.

² KÁLMÁN BÉLA, Beke Ödön 75 éves. Nyr 72 (1958): 130—131.

³ BEREZKI GÁBOR, Búcsú Beke Ödön akadémikustól. (1883—1964). NyIOK22 (1965): 412—413.

⁴ M. VELENYÁK ZSÓFIA, Beke Ödön tudományos munkássága. NyK 65 (1963): 464—473.

⁵ DIÓSZEGI VILMOS, Beke Ödön. In: Magyar Néprajzi Lexikon. Főszerkesztő: Ortutay Gyula. I. A—E. Bp. 1977. 239—240.

⁶ KOVÁCS ÁGNES, Beke Ödön. In: Enzyklopädie des Märchens. Herausgegeben von Kurt Ranke. Band 2, Lieferung 1/2. Berlin—New York 1977. Sp. 71.

kisebb pontatlanságok, következetlenségek így is megmaradtak.) Viszonylag könnyű tehát akár rendszerezni is életművét. Azonban feltűnik, hogy éppen folklorisztikailag ezt eddig alig értékelték. Éppen ezért csak első, vázlatos tagolásra vállalkozhatunk. Elsősorban finnugrisztikai munkáit próbáljuk bevonni a folklorisztika keretébe, magyar népköltészeti érdeklődésére csak esetenként utalhatunk.

Az 1883. május 20-án, Komáromban született Beke 1901-ben iratkozik be a budapesti egyetem magyar—latin szakára, 1905-ben doktorál, 1906-ban kap tanári oklevelet. Ekkori nyelvjárásgyűjtő útjain már feljegyez, sőt közöl is babonákat, népdalokat és meséket. Mindezt mégis csak előkészületnek nevezhetjük.

Viszonylag későn, 1910-ben, az *Ethnographia* folyóirat hasábjain jelenik meg két első, egyszerre folklorisztikai és finnugrisztikai dolgozata.⁷ Előbb Wichmann votják gyűjtéséből két Polyphemosz-mesét közöl, majd több hasonló lapp adatot is idéz. Mivel maga nem foglalkozott a lapp nyelvvel, hihetőleg a téma előfordulása miatt nézett utána.

Később több folklorisztikai szakmunkát ismertet (olykor igen röviden), nyelvtörténeti adatok néprajzi és folklorisztikai jellegű magyarázatával foglalkozik. E téren a magyar népmese „történeti” adatait idéző közlései,⁸ illetve a cseremiszi és csuvas mesevégeződések bemutatása⁹ a leginkább tanulságosak. Sok éven át írta népies állat- és növényneveinkről kis cikkeit, legkivált a Magyar Nyelvőr hasábjain. Ezeket a magyar nyelvjárás kutatás és etimológia általában hasznosította is. Néhány esetben (pl. *szakállas farkas*,¹⁰ *hamuban sült pogácsa*,¹¹ *madárlátta kenyér*,¹² *boszorkányégetés*,¹³ *kutyafejű tatár*,¹⁴ *vasorrú bába*,¹⁵ *varangyos béka* stb.) a magyarázat folklorisztikailag is igen értékelhető lenne.

Magyar és finnugor néprajzi szakmunkák közül többet is recenzál, ismertetéseiben a tárgy- és nyelvtörténeti szempontokra hívja fel a figyelmet. Több éven át közöl „régii magyar közmondásokat”, de figyelme kiterjed a találozókérdés, néhány hiedelemleány és játék nevére. Noha nem ő vetette fel először e témakört, magyar és finnugor csillagnevek problematikájára több írásában is kitér. Finnugrisztikai ismereteit és adatközlő munkáit különösen

⁷ BEKE ÖDÖN, Odysseus cselei a votják népköltésben. *Ethn.* 21 (1910): 117—118. — Az óriás megvakításának motívuma a lapp népköltésben. *Ethn.* 21 (1910): 241—245.

⁸ BEKE ÖDÖN, Mesenyom a legelső magyar szólásgyűjteményben. *Ethn.* (1932): 31. — BEKE ÖDÖN, Egy régi népmese nyomai. *Ethn.* 44 (1933): 160—161. (Honti János „Megjegyzés”-ével *Ethn.* 1934: 161) — BEKE ÖDÖN, Régi irodalmi adatok a magyar néphíthez. *Ethn.* 51 (1940): 252—253.

⁹ BEKE ÖDÖN, Cseremiszi és csuvas mesevégek. *Ethn.* 44 (1933): 75—76.

¹⁰ BEKE ÖDÖN, Szakállas farkas. *Ethn.* 43 (1932): 167.

¹¹ BEKE ÖDÖN, Hamuba sült pogácsa. *Ethn.* 47 (1936): 219—220.

¹² BEKE ÖDÖN, Madárlátta kenyér. *Népiünk és Nyelvünk* 10 (1938): 104—105.

¹³ BEKE ÖDÖN, Boszorkányégetés. *Ethn.* 56 (1945): 72.

¹⁴ BEKE ÖDÖN, Kutyafejű tatár. *Ethn.* 57 (1946): 90—91.

¹⁵ BEKE ÖDÖN, Vasorrú bába. *Ethn.* 57 (1946): 89. — A vasorrú bába az ugor néphitben. *Ethn.* 68 (1957): 168—169. Megjegyezhetjük, hogy Beke adatait a magyar nyelvtörténészek sem teljes mértékben hasznosították, finnugristáink pedig érthető okból nem figyeltek a nem-nyelvészeti összefüggésekre. A mostani Magyar Néprajzi Lexikon címszóanyagából úgy látom, hogy a magyar néprajzkutatók meglepő változatossággal hol ismerik ezeket, hol megfeledkeznek róluk. Célszerű lenne tehát összeállítani egy kis szójegyzéket arról, milyen szavakkal, szólásokkal, néphitjelenségekkel is foglalkozott Beke.

hasznosíthatta az ősi temetkezés emlékeivel foglalkozó dolgozataiban¹⁶ (pl. a 'koporsó' és a 'ház' szavak egyezését kapcsolta össze a túlvilágon élő halottba vetett hittel). Ezek és ezekhez hasonló cikkei valószínűleg cseremisztól származó szótárának rendezése közben születtek.

Tárgytörténeti érdeklődése is megmaradt: Ibikus darvainak motívumáról két kisebb közleményben is beszámol.¹⁷ Már ebből is kiderül, hogy rendszeresen átnézte az újonnan megjelenő néprajzi kiadványokat, nyelvészeti és tárgytörténeti megjegyzéseit foglalta cikkeibe.

Külön érdekessége van a Csalóka Péter címmel megjelent kopácsi magyar népmesegyűjteménynek.¹⁸ Külön írásként közzétett beszámolójából¹⁹ megtudjuk, hogy a II. világháború után átnézte az egyetemi Néprajzi Intézet és a Táj- és Népkutató Intézet adattárában a népköltési gyűjtéseket, itt bukkant rá Katona Imre két kéziratos mesegyűjtésére, ezeket előbb a Magyar Nyelvőr könyvtára sorozat indító köteteiként kívánta megjelentetni, majd mikor ez a terve nem sikerült, egy népszerűsítő válogatást adott ki a Szikra könyvkiadónál (amely a Magyar Kommunista Párt kiadója lévén, ekkor, egyetlen alkalommal adott ki magyar népköltészetet). Még átírási gondjairól is értesülünk, valamint arról, hogy tiszteletdíjat küldött Katona Imrének, sürgetve, hogy most már induljon meg a magyar folklór tudományos szövegkiadása is.²⁰

Mindez együttvéve egy sokoldalú, érdeklődő tudós képét villantja fel, aki azonban a folklorisztikában igencsak amatőr maradt. Önálló egyéniségét természetesen finnugrisztikai-folklorisztikai publikációiban látjuk meg igazán. Amíg korábbi magyar nyelvjárási köteteiben néhány oldalnyi, műfajilag vegyes, tartalmilag nem is mindig a legszebb változatokat hozó folklorisztikai anyag olvasható, itt már a mennyiség is önmagáért beszél.

Beke 1916 húsvétján kezdett hozzá cseremiszt gyűjtéséhez. Noha többszöt elmondta ennek lefolyását, mindmáig a legjobb képet 1936. szeptember 19-én tartott helsinki előadásából ismerjük, amely később meg is jelent.²¹ Összegezéséből tudjuk, hogy mintegy 580 dalt gyűjtött. Ennek csak kis töredéke az 1929-ben a bécsi fonogramm-archívum keretében kiadott kötet.²² A következő évben készül el a rá egy év múlva Oslóban kiadott kötet,²³

¹⁶ BEKE ÖDÖN, Ősi temetkezés nyelvi emléke a permi népeknél. Ethn. 63 (1952): 432—433. Ugyanennek folytatásai: Ősi temetkezés emléke a mari (cseremiszt) nyelvben. Ethn. 65: 538—539. — Ősi temetkezés emléke a mari nyelvben. NyK 56 (1954): 283—285.

¹⁷ BEKE ÖDÖN, Ibikus darvai a magyar néphagyományban. Ethn. 58 (1947): 124—125. — Újabb adatok Ibikus darvainak a magyar néphagyományban való szerepéről. Ethn. 58 (1947): 274—275.

¹⁸ BEKE ÖDÖN, Csalóka Péter. A magyar nép meséi. Katona Imre eredeti gyűjtése nyomán közli —. Budapest 1947. 93.

¹⁹ BEKE ÖDÖN, Csalóka Péter története. Ethn. 59 (1948): 166—167. Ez tulajdonképpen válasz a fenti kötettről megjelent ismertetésre vö. DÉGH LINDA: Ethn. 58 (1947): 3334—335. Az érintettek közlése szerint a honoráriumból Beke Ödön küldött Katona Imrének.

²⁰ Ez nem következett be, és azt sem tudjuk, tett-e az ügy érdekében Beke további kezdeményező lépéseket?

²¹ BEKE ÖDÖN, Finnisch-ugrische Sprachstudien in ungarischen Kriegsgefangenenlagern. JSFOU. 49/5 (1937—1938): 1—16.

²² Tscheremissische Gesänge. Akademie der Wissenschaften in Wien, Wien 1929.

²³ Tscheremissische Texte zur Religion und Volkskunde. Gesammelt und herausgegeben von Ödön Beke. Oslo 1931. (Oslo Ethnografiske Museum Bulletin 4.) 100. (Az általam használt példány Munkácsi Bernáté volt, de nem találtam benne bejegyzést, akárcsak annak a nyomát, hogy alaposabban forgatta volna.)

egyetlen adatközlő anyaga, néphit és néhány néprajzi jelenség témaköréből. Két évvel később a bécsi Anthropos-intézet jelenteti meg keleti-cseremisizszovegeit,²⁴ 21 szöveget, megint egyetlen adatközlőtől. A korábbi kötetben még volt kommentár, ez itt gyakorlatilag elmaradt. Terjedelmileg is sokkal nagyobb a legrangosabb finnugrisztikai sorozatban, Helsinkiben megjelent prózai elbeszélés (mese, monda stb.) kötet. Ebben²⁵ 78 szöveg olvasható, megintcsak egyetlen adatközlőtől, az Urzsum környéki Daniel Lebegyevtől. Beke maga hangsúlyozza, hogy gyűjteménye folklorisztikai szempontból fontosabb a korábbiaknál, mivel egyetlen falu, sőt egyetlen ember néphagyományait mutatja be. Arra is hivatkozik, hogy a folklorisztikában újdonságnak tartja e megoldást, és csak egy francia, valamint Berze Nagy János besenyőtelki népköltési gyűjteményét tartja előzménynek. Ez annál meglepőbb állítás, mivel az 1938 nyarán megfogalmazott előszó idején már megindult nálunk az Ortutay Gyula képviselte ún. egyéniségkutató iskola, amelynek klasszikus műve az 1940-es Fedics Mihály mesél c. kötet volt, egyetlen mesemondó anyaga. Ortutay a bevezetőben utal a hazai és nemzetközi előzményekre, Reinhold Bünker soproni mesekötetére (1906), vagy Kálmány Lajosnak Borbély Mihály meséit kiadó kötetére (1914), sőt éppen a helsinki Folklore Fellows' Communications sorozatban megjelent Azadovszkij-monográfiára (1926), amely egy szibériai orosz mesemondó asszony tudásával foglalkozik. Nemcsak az a feltűnő, hogy Beke minderről nem tudott, vagy hogy finn kiadói sem hívták fel a figyelmet e körülményekre, inkább az, hogy kötete előszavában megköszöni többek között Honti János segítségét, aki pedig korának legműveltebb magyar mesekutatója volt, és biztosan tudott az előzményekről. Mivel a kötethez voltaképpen jegyzetek nem készültek, itt is szövegközlést találunk csupán, valószínű, hogy Honti segítsége csakugyan a fordítás vagy a korrekció ellenőrzésére szorítkozott. (Ugyanebben a munkában segített a magyarországi német mesekutatás egyik kezdeményezője, Loschdorfer Anna is.)

Beke talán legkevésbé hozzáférhető könyve az az Észországban megjelent kis füzet,²⁶ amelyben ismét Jaranszk környéki cseremisizszovegeket ad.

Ezzel vége is szakad Beke nemzetközi kiadványainak. A második világháború, majd a későbbi évek nem kedveztek ilyen vállalkozásoknak. 1950 októberében, amikor itthon újra indítja szövegközléseit, még abban bízik, hogy a „haladó tudós” most már teljes megbecsülésben dolgozhat. A cseremisizsek (marik) népköltészete és szokásai sorozatnak indult, első kötete²⁷ 1951-ben jelent meg. Háromnyelvű (mari, német, magyar) közlés, pontosabban négy nyelvű, mivel az obszcén részeket a fordításban latinul adja, így olykor egész szöveg megértése igényel klerikusi műveltséget. A kozmogemjanszki nyelvjárásból közöl mintegy 40 mesét, ötven dalt, néhány további népeleti szöveget.

Érdekes, egyszersmind nehezen érthető tény, hogy amikor 1952-ben Bloomingtonban megindul a Studies in Cheremis Folklore sorozata, ebbe

²⁴ Texte zur Religion der Osttscheremissen von Ödön Beke. Sonderabdruck. Anthropos 29 (1934): 39—69, 371—398, 703—737.

²⁵ Tscheremissische Märchen, Sagen und Erzählungen, Helsinki, 1938. MSFOu. 76.

²⁶ Tscheremissische Märchen aus dem Kreise Jaransk. Opetatud Eesti Seltsi Aastaraamat 1937. II (1939): 133—192. Bereczki Gábor professzor szíves közlése szerint az itt publikált anyagot Beke később újra beosztotta kötetéibe, mivel maga is tisztában volt a kiadvány hozzáférhetetlenségével. Tervezett észtországi folytatása nem jelent meg.

²⁷ Akadémiai Kiadó, Budapest 1951.

személy szerint nem kapcsolódik be. Annál meglepőbb ez, mivel a sorozat-szerkesztő Thomas A. Sebeok elmondja,²⁸ hogy 1948 nyarán járt Budapesten, Bekénél, aki megengedte cseremisiz gyűjtései részleteinek lemásolását, egy amerikai szövegkiadás érdekében. Ez nem valósult meg, azonban a mese-és találóskérdés, valamint a közmondás-indexek elkészítésekor ezt az anyagot, együttvéve több száz szöveget vettek figyelembe. Mivel publikált és kéziratos anyagot egyaránt feldolgoztak, eredményeik a teljességet közelítik meg, mégsem véglegesek, már csak azért sem, mivel Beke nagy kiadványsorozata ez után indul meg.

E századi finnugrisztikánk egyik aranykorában, az ötvenes években indul meg a Mari szövegek — *Tscheremissische Texte* kiadványsorozata, egyedülálló a maga nemében a magyar finnugrisztikában, hiszen maga a gyűjtő adhatta ki szövegeit. Az első kötet²⁹ jó kutatástörténeti bevezetővel indul, majd több nyelvjárásból összesen mintegy 260 szöveget olvashatunk. Ez az 1951-es kötet folytatása, azonban maga a szerző hangsúlyozza, hogy csak szövegeket közöl, noha ezek folklorisztikai fontosságát maga is említi. A III. kötet négy év múlva következett.³⁰ Ez négy urzsumi nyelvjárásból közöl több mint száz szöveget, illetve több leírás-jellegű adatot. Itt sincs kommentár. A IV. kötet is megjelen már 1961-ben.³¹ Több mint száz keleti cseremisiz szöveget tartalmaz. Érdekessége a kötetnek, hogy függelékben 9 olyan birszki mesét hoz, amelynek eredeti feljegyzése elveszett, de megmaradt a magyar és német fordítása, így csak ezeket közölhette. A III. kötet előszavából tudjuk, hogy a II. kötet egyetlen urzsumi nyelvjárás meséit kívánta közölni, ez azonban a mai napig még nem jelent meg. Nyilvánvaló, hogy a nagy cseremisiz szótár is igen gazdag további anyagot tartalmaz.

Összegezve, megállapíthatjuk, hogy a mesék, mondák és elbeszélések zömét közölte. Dalszövegei zöme, közmondásai, találós kérdései közlést nyertek. Nehezebb számszerűen megállapítani, mennyi néphit-adat, „varázsigéknek” nevezett ráolvasás szövege maradt még kiadatlanul. Beke saját szokásleírásait, csekély számú népelet-feljegyzését mind közölhette. Célszerű lenne, a még hiányzó Mari szövegek — *Tscheremissische Texte* II. kötetének függelékeként egy áttekintő mutató adni egész kiadott anyagáról. Ez után indulhat meg a műfaji és összehasonlító vizsgálat. Azt mondhatjuk ugyanis, hogy a kiadott anyag nagyobb részét a nemzetközi folklorisztika eddig nem dolgozta fel kellőképpen. Több olyan kísérletről tudunk ugyan, amelyek szerzői az egész finnugor folklórt kívánták áttekinteni, ezek azonban nem vették figyelembe Beke anyagát. Mivel a teljes anyag Magyarországon van, ez a feladat a magyar folkloristákra és finnugristákra vár. Enélkül nem lenne teljes sem Beke életműve, sem a magyar folklorisztika vagy finnugrisztika.

Beke nem volt teoretikus (a nyelvtudományban sem). Csak sajnálhatjuk, hogy nem írt olyan áttekintéseket a cseremisiz folklóról, mint amilyenek Munkácsi, de akár Kálmán Béla tollából a vogul folklóról megszülettek. Maga többször hangoztatta, hogy mivel anyagát nem a helyszínen gyűjtötte, ez csak

²⁸ THOMAS A SEBEOK, Preface. In: *Studies in Cheremis Folklore*. Edited by Thomas A. Sebeok. Volume I. Bloomington 1952. V—VI. (Mindmáig ez a legrangosabban feldolgozott cseremisiz folklór analízis.)

²⁹ Budapest 1957.

³⁰ Budapest 1961.

³¹ Budapest 1961.

másodlagos fontosságú. Talán ezért nem adott összegező tanulmányokat? Azt azért megtehetette volna, amit például Mészáros Gyula a maga kitűnő csuvas anyagának közlésekor,³² hogy ti. a meséknél megbízta Róheim Gézát és Jellinek Mortont a jegyzetek elkészítésével. Azt is tudjuk, hogy Honti János már 1931-ben készített egy áttekintést az addig publikált vogul népmesékről.³³ Beke könnyűszerrel igényelhetette volna folklorista kollégáinak segítségét kötetei jegyzetanyagának elkészítésekor.

Azt sem tudjuk magyarázni, miért nem foglalkozott a nálunk Kodály által (már 1934-ben)³⁴ felvetett cseremisiz—magyar népzenei egyezések kérdéseivel. Tudtommal egyik irányból sem volt közeledés ez ügyben. A finnugor zene vitája néven ismert magyar kérdéskörben³⁵ nincs hivatkozás Bekére, ő meg nem beszél arról, mi lehetett véleménye e köztudott témakörrel. Annál meglepőbb ez, hiszen mind Kodály, mind a volgai finnugor népzene más kutatói éppen Lach kitűnő analízisét és Beke anyagát vették alapul.³⁶ Érdeemes volna megtudni Beke tanítványai körében, mi lehetett e tudományos hallgatás oka.

A magyar folklór és népryelv iránti érdeklődése sem volt igazán elméleti jellegű, még általánosító tanulmányai is inkább csak a népryelv fontosságát hangsúlyozzák, nyelvtörténetünkbe való bevonásának szükségességét hangoztatják. Itt a magyar nyelvtudomány történései szűkkeblűek, amikor nem is hivatkoznak Beke munkásságára.³⁷ Néhány kedves műfaját illetően (csillag-nevek, növény- és állatnevek) elsősorban itt is sok tapasztalatról tanúskodó megjegyzéseket fogalmazott meg.

Noha nem mondhatjuk, hogy a tudománytörténeti áttekintésekből valamilyen okkal felejtették volna ki nevét, megjegyezhetjük, hogy Beke finnugrisztikai-folklorisztikai tanulmányait összegző módon eddig nem értékelték,³⁸ csupán a cseremisiz népzene kutatói méltatták utóbb³⁹ ilyen tevékenységét. Ez utóbbihoz hozzátehetjük, hogy Beke magyarra fordított cseremisiz népdalszövegei nemcsak a tudomány számára voltak fontosak, hanem Kodály Zoltán és Weöres Sándor művészi munkásságában is forrást alkottak. Mindezek mellett természetesen, hogy amikor a cseremisiz folklór egy-egy kér-

³² MÉSZÁROS GYULA, Csuvas népköltési gyűjtemény. II. Budapest 1912. A korábbi folyóirat-publikációban még nincs adatunk erre a közreműködésre.

³³ HONTI JÁNOS: A vogul mesék áttekintése. Ethn. (1931): 181—192. Érdekes módon itt pedig a csuvas anyagra nem történik utalás.

³⁴ Kodály korábbi elgondolásait 1934-ben a Magyarság Néprajza IV. kötetébe készítenő népzenei fejezetben fogalmazta meg. Ez a kötet 1937-ben látott napvilágot. Itt hivatkozik az 1934-es Balassa-emlékkönyvben közölt dolgozatára, amelyet Beke nyilvánvalóan ismert.

³⁵ SZOMJAS-SCHIFFERT GYÖRGY, A finnugor zene vitája I—II. Budapest 1976.

³⁶ LACH, ROBERT, Gesänge russischer Kieiegsgefangener. I. Bd. Abt. 3. Tschere-missische Gesänge. Wien 1929.

³⁷ PL. TEMESI MIHÁLY, A magyar nyelvtudomány. Budapest 1980.

³⁸ Kár, hogy ilyen szempontból nem értékeli Beke (és pályatársai) munkásságát a magyar folklorisztikai finnugrisztika történeti rendszerezése sem (I.: IFJ. KODOLÁNYI JÁNOS—VOIGT VILMOS szerk., Bán Aladár emlékezete. 1871—1971. Várpalota 1974. 75—92). Meglepő, hogy Gulya János sem említi Beke nevét: Az etnolingvisztika magyar „előfutárai” c. tanulmányában, In: SZATHMÁRI ISTVÁN (szerk.), Tanulmányok a magyar és finnugor nyelvtudomány történetéből. 1850—1920. Budapest 1970. 131—135. Finnugrisztikai kézikönyveink, világirodalmi lexikonaink sem méltatják megfelelő helyen és módon Beke munkásságát.

³⁹ BRUNO NETTL, Chermis Musical Styles. Bloomington 1960. még voltaképpen hallgat Beke tevékenységéről, Vikár László és Bereczki Gábor (Chermis Folksongs. Budapest 1971. 9—10.) viszont már említik nevét.

dését vizsgálják a szakkutatók, főként a szovjet kutatók, a maguk méltó helyén említik Beke adatait, munkásságát.

Úgy gondoljuk, előbb a Mari szövegek hiányzó II. kötetét kellene közzétenni, itt regisztert adni Beke munkásságáról, műfajonkénti bontásban, majd egyes részletkérdésekkel kapcsolatban is megvizsgálni, milyen elgondolásai voltak a cseremisz folklór egyes problémáiról. Itt szótárának magyarázatait, már említett cikkeit, illetve ismertetéseit (legkivált a monografikus publikációkról írott dolgozatait) kellene figyelembe venni.

Mindez nem pótolja Beke, a magyar folklorista életművének külön vizsgálatát. Itt is egy teljes bibliográfia lehet a kiindulópont, egy olyan tárgy-és szómutatóval, amelyben feltüntetik, vajon Beke eredményeit mennyiben vette figyelembe a magyar néprajzi, nyelvtörténeti, etimológiai és folklorisztikai kutatás. Valóságos kis „Wörter und Sachen”-szótárka kerülne ki e munkából. Szerencsénkre Beke kis miniatűr remeke, akadémiai felolvasása,⁴⁰ bemutatja, maga hogyan képzelte el a néphagyomány nyelvészeti vizsgálatát.

Egyszóval, a centenárium alkalmával egy még elvégzendő munkára hívhatom fel a figyelmet: kis monográfiában kellene bemutatni századunk egyik legfontosabb magyar finnugrista-folkloristájának, Beke akadémikusnak a munkásságát.⁴¹

VOIGT VILMOS

A pályakezdő Beke Ödön

1. Amikor a Nyugat első nemzedékének nagyjai az 1900-as évek elején beiratkoznak a budapesti Magyar Királyi Tudományegyetem bölcsészeti karára, évfolyamtársai lesznek az elkövetkezendő évtizedek majdani nyelvtudósainak. Babits Mihály, Juhász Gyula, Szabó Dezső, majd Kosztolányi Dezső padtársai, vitapartnerei és a kollokviumokon drukkoló „kolléga urai” Beke Ödönnek, Fokos-Fuchs Dávidnak és még sokan másoknak. Nyelvészetet és irodalmat egyazon tudomány szervesen kapcsolódó részének tekintve, leendő költőink és íróink nyelvészkednek, majdani nagy nyelvészeink pedig irodalmi alkotásokkal próbálkoznak (igaz, lényegesen kisebb sikerrel).

Az első szemeszteres Babits Mihály pl. Simonyi Zsigmondhoz írt „Kifűnő”-re minősített dolgozatot Tárgyasragozás különböző személyű tárgyakkal címmel.¹ Nagy feltűnést keltettek az ez idő tájt ugyancsak Simonyi-tanítványként, ígéretes nyelvésznek készülő Szabó Dezső nyomtatásban megjelent dolgozatai: A csíkszentdomonkosi nyelvjárás (Nyr. 32 [1903]: 270, 314), és A vogul szóképzés (NyK 34 [1904]: 55, 217, 417). Ez utóbbi különnyomatának egyik példányát, bizonyára közös nyelvészeti stúdiumaikra gondolva,

⁴⁰ BEKE ÖDÖN, Szókincs és néphagyomány. Budapest 1948. Értekezések a Nyelv-és Széptudományi Osztály köréből 26/8.

⁴¹ Megjegyezhetem, hogy Beke bibliográfiája, életrajza kiegészítésre szorul. Dolgozatom a Magyar Nyelvtudományi Társaság és a budapesti Finnugor Nyelvtudományi Tanszék által rendezett ünnepi ülésre készült. Itt köszönöm meg az ott elhangzott megjegyzéseket, illetve Bereczki Gábor, Domokos Péter Pál és M. Velenyák Zsófia szóbeli észrevételeit.

¹ Posztumusz közlése: MIKESY SÁNDOR, Babits Mihály kollokviumi dolgozata a tárgyasragozásról. MNy. 45 (1949): 29–37, és BABITS MIHÁLY, Esszék, tanulmányok. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest 1978. 1: 5–19.

„Dr. Beke Ödön úrnak barátsága jeléül” — szavakkal dedikálta. Beke még nagyobb feltűnést keltett, amikor negyedévesen, nagyon fiatalon, két héttel 22. születésnapja után, 1905. június 7-én megvédte A vogul határozók című doktori értekezését (NyF 25. [1905]). A két évfolyammal alattuk járó Kosztolányi nyelvészeti szakértelmét szintén ekkor alapozta meg. Kosztolányiról joggal mondhatjuk, hogy Arany János mellett azon kevés költőink közé tartozott, aki élete végéig munkálkodott az irodalom és nyelvészet egységén.²

Az ifjú Beke költői próbálkozásait nem kisebb lap, mint a Nyugat egyik elődjeként számontartott, Magyar Géniuszt vállalja közlésre — tegyük hozzá, hogy ekkor még nem a kitűnő ízlésű Osvát Ernő a főszerkesztő.³

Beke már gimnazista korában is verselgetett, és némi büszkeséggel, olykor ironikusan tett említést arról, hogy ezek a próbálkozásai nyomtatásban is megjelentek.

A Magyar Géniusztban közzétett versei nagyjából megfeleltek a korabeli ízlésnek. Az ekkor még Basch Árpád (festőművész-grafikus) szerkesztette lap csak egyike volt az akkortájt divatos, képes családi hetilapoknak. A Bekétől közölt⁴ mintegy 16 költemény különféle műfajú; dal, elégia, ballada, epigramma, rajongó hangú szerelmes vers — csaknem valamennyi a hagyományos népies, magyaros verselésű (Gyulai-féle) irányzatot követi, a szabolcskásan egyszerűtől, a modernebb, elvontabb gondolatokat, már-már filozófiai kérdéseket érintőig. Osvát 1902. július 1-ével átvette a lap szerkesztését, amely ezután (megszűnéséig, 1903. december 27-ig) jelentős irodalmi fórummá vált, és a Beke versek kiszorultak belőle: egyrészt, mert színvonaluk Osvát igényeinek nem felelhetett meg, másrészt a korábbi közlések is feltételezhetően Basch Árpád és Beke Manó (Beke Ödön nagybátyja!) ismeretségének voltak köszönhetőek. Mind a ketten tagjai a hazai Szabadkóműves szervezetnek, amelynek soraiban rajtuk kívül ott találjuk Simonyi Zsigmondot, Balassa Józsefet, Vikár Bélát, Kúnos Ignácot és a magyar tudományos életnek még számos kiemelkedő személyiségét.⁵ — A magyar szabadkóműves mozgalom progresszívabb képviselői saját lapjuk, a Világ megindításáig a Magyar Géniuszt hasábjait is igyekeztek felhasználni társadalmi és politikai törekvéseik propagálására.⁶

Beke „költészetének” valószínűleg utolsó nyilvános, de annál figyelemre méltóbb fóruma A Hét volt (32 [1905]: 870). Mivel jelentős irodalmi újság tartotta méltónak közlésre, úgy gondoljuk, érdemes idézni:

Csak annyi volt

Csak annyi volt, hogy kéz a kézben
állottunk némán, megigézve.

² Nyelvi, nyelvhelyességi kérdésekről írt esszéiről, dolgozatairól I. FERENCZY GÉZA, Kosztolányi Dezső, a magyar nyelv művelője és művésze. Nyr. 80. [1956]: 401—409.

³ PÓK LAJOS, A Nyugat előzményei. Irodalomtörténet 45 [1957]: 286—287.

⁴ BEKE ÖDÖN Magyar Géniusztban megjelent versei egy részének felsorolását I. Nyugat repertórium függeléke 418. l. Összeállította Pók Lajos. Akadémiai Kiadó, Budapest 1959.

⁵ A Magyar Tanácsköztársaság bukását követően a belügyminiszter 1920. május 20-án elrendelte a szabadkóműves szervezetek feloszlását és a végrehajtási utasítással egyidejűleg közli 1886-ig visszamenően a tagok majdnem teljes névsorát. Országos Levéltár, Szabadkóművészeti P 1083.

⁶ HEVERDIE LÁSZLÓ, Fejezet a polgári radikális sajtó történetéből. Magyar Könyvszemle 1978. 2. sz. 146. l.

Csak annyi volt, hogy ráhajoltam
S haját a selymet, megcsókoltam.

És bár az álom semmivé lett,
Nem volt hiába ez az élet.

A teljesség kedvéért említjük meg, hogy Beke a költői próbálkozások mellett az irodalmi prózával is kísérletezett: két novellája és egy rövid jelenete is megjelent a Magyar Géniuszban, amit szerencsére — mondhatjuk a magyar és finnugor nyelvtudomány nyereségére! — több nem követett, valószínűleg Beke maga is érezte e történetkéik vérszegénységét.

Ha művészi értékük nem is éri el a kor átlagirodalmának színvonalát — ezt számonkérni igazságtalan lenne a fiatal Bekétől — mégis érdekes olvasmányok, próbálkozásainak dokumentumai, így a tudománytörténet érdeklődésére számot tartanak.

2. A pápai református gimnáziumban frissen érettségizett (1901. június 27.) fiatalember a fővárost választja továbbtanulásához; Budapestet, amely ekkor igazi világváros a szó pozitív értelmében, a tudománynak is teret engedve fejlődésében. A bölcsészkarra iratkozik be 1901-ben, magyar–latin szakra. Az első félévben máris heti 41 órát vesz fel lecke-könyvébe. Nem kisebb irodalomtörténetet hallgat, mint Gyulai Pált, heti 4 órában, akitől majd első jeles vizsgaeredményét kapja.

A kezdő egyetemista még nem döntötte el magában, hogy nyelvész lesz. Sőt, lecke-könyvét nézegetve úgy tűnik, hogy az első szemeszterekben kifejezetten az irodalom érdekli jobban. A heti 41 órából ugyanis csak 7, és tkp. a hétből is csak 5 a szorosabb értelemben vett nyelvészeti előadás (Simonyi Zsigmond „Magyar mondatlan I.” [3 óra], valamint Szinnyei József „Bevezetés a finn-ugor nyelvhasznításba” [2 óra]). A maradék 2 óra Négyesy László stílusgyakorlata, amely tulajdonképpen komplex óra volt, a stilisztika sajátosságából következően. Bekének ez, az inkább irodalmi érdeklődése egyrészt a híres pápai református kollégium önképzőköréből — ahogyan Beke emlegette — a „Képző-társulat”-ból származik, amelyet már Petőfi és Jókai is látogatott, másrészt valószínűleg abból, hogy Gyulai Pál ekkor még előad, és pusztán csak Gyulai neve maga olyan varázs, hogy a kezdő egyetemista nyilván kellő áhítattal írja be, igaz csak két szemeszterre, indexébe ezt a nevet az első helyre.

Nem kell ahhoz pszichológusnak lenni, hogy észrevegyük, azt a feltűnő érdeklődésváltozást, amelynek eredményeként az 1903/04-es tanévben már a nyelvészet kerül indexében a vezérhelyre. Az első félévben heti 14, a másodikban 16 órában hallgatja Simonyi, Szinnyei, Melich János, Zolnay Gyula magyar és finnugor nyelvészeti, Kúnos Ignác oszmán-török nyelvvvel foglalkozó előadásait, — míg irodalomra már csak heti 6 órát vesz fel az előző tanév heti 12, illetve 10 órájával szemben.

Egyetemi éveinek 8 szemesztere alatt összességében 85 óra nyelvészeti stúdiumot találunk lecke-könyvében: Simonyi Zsigmondot (48 órában meghirdetett előadás) átlag heti 6, Szinnyei Józsefet (25) átlag heti 3 órában. — Irodalomtörténetet nagyobb óraszámában csak az első három szemeszterben (27 óra) vesz fel, elsősorban Beóthy Zsoltot, Gyulai Pált és csekélyebb óraszámában Horváth Cirillt, de Négyesy híres stílusgyakorlatait — mint minden

igényes, újat akaró fiatal egyetemi értelmiségi a század elején, Beke is rendszeresen látogatja.

A gyökeres fordulat, az addig írói ambíciókat is dédelgető, II. éves egyetemista életében Simonyi Zsigmond hatására következhetett be. Simonyi ugyanis az érdeklődő és tehetségesebb tanítványai számára a budapesti Tanárképző Intézet és a Magyar Tudományos Akadémia megbízásából és támogatásával nyelvjárásgyűjtő tanulmányutakat szervezett. Az volt ugyanis az iskolát teremtő „Simonyi-módszer”, hogy tagjainak először egy bizonyos nyelvjárás tanulmányozásával kellett bizonyítani, és csak azután próbálkozhattak egyéni érdeklődésüknek megfelelően más, magasabb szintet képviselő nyelvészeti szakterületekkel. Beke is Simonyi ösztönzésére járt be — (1903-ban és 1904-ben a karácsonyi és a nyári szünetben, majd 1905 nyarán) — gyalog és biciklin Veszprém, Vas és Győr megyében 81 falut (NyF 33 [1906]: 3—4), és végzett az akkori tudományos-gyűjtési szokások szerint minőségében, mennyiségében is jelentős munkát.

Ez az óriási vállalkozás több haszonnal is járt a leendő tudós számára: egyrészt megismerkedett gyakorlatban is a nyelvészet egyik társtudományával, a néprajzzal, megírta első, tudományos folyóiratban megjelenő cikkeit, pl. a Pápvaidéki babonák címűt (Ethn. 15 [1904]: 44—45), amely megnyitotta későbbi néprajzi tanulmányainak sorát, de ezzel egyidőben jelent meg első közleménye a Magyar Nyelvőrben is „Mesék. A mester meg a papné” címen (Nyr. 33 [1904]: 240—242); másrészt jelentős rutinra tett szert az adatgyűjtés-kérdezés-lejegyzés jócskán gyakorlatot igénylő technikájában, amelyet majd később a cseremisz hadifoglyok közötti gyűjtésekor kamatoztathat. De a legnagyobb haszon mégis az, hogy megírja azt az első, könyvnek számító tanulmányát, „A pápvaidéki nyelvjárás”-t (NyF 17. sz. [1905]), amely véglegesen eldöntötte nyelvészeti pályáját. Ennek a tanulmánynak egy népszerűsítő, rövidebb változata már 1904. május 7-én megjelent a Pápai Hírlap tárcarovatában ugyancsak „A pápvaidéki nyelvjárás” címen, a szerző alábbi megjegyzésével:

„... Addig, míg folytathatom gyűjtésemet (a nagyszünetben több idő áll majd rendelkezésemre), e vázlathoz való megjegyzéseket, továbbá feljegyzéseket (mesék, babonák, szokások, tájszók, gazdasági és mesterműszók) hálás köszönettel fogadok.”

Ez az első „felhívás”, amely később is bevált módszere lesz a Nyelvőr munkatársaként: mozgósítani a magyar nyelvterület értelmiségét, a közös gyűjtéssel megmenteni a népnyelv még élő szókincsét, kiveszőben lévő ritkaságait.

A fiatal nyelvész ambíciójának nem kis ösztönzést jelenthetett az első kritika (igencsak elismerő), amit ezért a tudományosnak elfogadott írásáért kapott. A megjegyzésben kért reflexió nem késlekedett, június 18-án, ugyancsak a Pápai Hírlap tárcarovatában jelenik meg, amelyet érdemes idézni:

„... ezelőtt mintegy két hóval tudományos tárcát közöltünk Beke Üdön tanárjelölt tollából. A tárcá csak részlete volt egy nagyobb tanulmánynak, amelynek adatait Beke részben már összegyűjtötte, részben idén, a nyári szünetidő folyamán gyűjti össze. A pápai járás lelkészeinek, tanítóinak és jegyzőinek figyelmébe ajánljuk a fiatal nyelvűvált, ki egyike a budapesti egyetem legderekkabb hallgatóinak, idén is a tanárképző intézet 100 koronás szorgalmi díjját nyerte el. Támogassák őt jóindulatúlag nemes céljai elérésében, hogy minél előbb bírassuk a pápai nyelvjárás teljes, tudományos feltárását.”

A Nyelvészeti Füzetekben való önálló megjelenés után is a Pápai Hírlap ad elsőként hírt e tanulmányról 1905. április 29-én Irodalom című rovatában, kiemelve, hogy hiányt pótló munkáról van szó, hiszen mind ez ideig ennek az országrésznek nyelvjárásai, hang-, alak- és mondattani sajátosságairól, szókinéséről rendszerbe foglalt munka nem készült. Érdekmént emeli ki a recenzáló Bekének azt a kiváló tulajdonságát, amit majd későbbi írásaiban is szerencsére megtart, hogy stílusa, leírásai „a laikust is érdekelhetik”, valamint azt, hogy etnográfiai munkaként is számottevő ez a tanulmány: „... amennyiben közli a népszokásokat, babonákat, továbbá a házi és földművelési anyagok és eszközök elnevezését, közmondásokat, szólásmódokat, hasonlatokat, lakodalmi felkiáltásokat”, népdalokat, meséket. Lényegében ugyanezekből a témakörökből gyűjt majd a hadifogoly cseremiszeztől az első világháború idején.

Beke fölhasználva a lappal kialakult jó viszonyát, az akkor még ismeretlennek számító Négyesy-seminarista társai, Babits és Juhász Gyula verseit segíti a Pápai Hírlapban való megjelenéshez. Ő említette azt is, hogy Babits az ott közölt verseit *cé-es-sel*, Babics-csal írta alá. A Pápai Hírlap 1904–05-ös évfolyamaiban valóban találkozni a költő nevének ilyen aláírásával.⁷

Nagyjából ez idő tájt teremt kapcsolatot Beke egy másik vidéki újsággal, a Csallóköziek Körének, Dunaszerdahelyen megjelenő hetilapjával, a Csallóközi Lapokkal. Felelős szerkesztője (Baranyay József) és munkatársainak zöme is a Budapesten tanuló, csallóközi származású egyetemi hallgatókból került ki. Ők alapították meg a fővárosban is a Csallóköziek Körét. Komáromi születése révén vesz részt Beke is a bölcsészeti karon tartott alakuló ülésen 1903. március 9-én, ahol elhangzik egy felhívás a lap színvonalának emelését támogató közlemények írására. Nyilván e célból közölnek Bekétől október 21-én az Irodalmi rovatban több hasábos irodalmi kritikát: ezt a dolgot eredetileg a stílusgyakorlati szemináriumra írta. Kosztolányi, Juhász Gyula és mások visszaemlékezéseiből tudjuk, hogy parázs viták és lelkes elemzések közben ezeken a stílusgyakorlati órákon a modern, új magyar irodalom és kritika van megszületőben. Nem véletlen tehát, hogy Beke Osváth (Osvát) Kálmán (Osvát Ernő öccse) „Szivárvány” című (Budapest 1903) verskötete kapcsán komoly igényekkel fellépő, irodalomértő kritikusi oldaláról is bemutatkozik, amikor azt fejtegeti:

„... sokkal többet ér a szerzőnek, ha kimutatjuk hibáit, mintha hazug tartalmú, magasztaló cikket közlőnk — amint az általános szokás... de aztán a közönség csalódik, a költő pedig megmarad hibáiban, s nem éri el célját.”

Kritikája utolsó, szinte sértő sorait, a megbántott „költő Beke” íratja vele (hiszen Osvát Ernő szünteti meg verseinek közlését a Magyar Géniuszbán),

⁷ Önéletrajzszertű esszéjében, a „Nevek, ősök, címerek”-ben BABITS így vall a *cé-es-ről*: „Mikor az érettségi okmányaimba, valami tévedés folytán, hibásan került be a nevem — a hagyományos írásmód ellenére — még csak ki sem akartam igazíttatni! Méltóságomon alulinak találtam, hogy evvel törődjek. — Ha Jókai írhatta i-vel a nevét, az ősi ipszilon helyett, hogy demokratikus érzületéről bizonyosságot tegyen: én is írhatom *cé-es-sel* a magamét — vélttem büszkén. Attól én nem leszek kevesebb! — Úgy is írtam azontúl éveken át, az otthoniak nagy megbotránkozására.” I. m. 2: 687. l. Keletkezéséről és posztumusz közléséről uo. 734. l.

de az igaztalan sorokkal önmaga költői zsengei fölött is ítéletet mond, amikor azt ajánlja Osváth Kálmánnak:

„Tanulmányozza irodalmunk büszkeségeit, egy kis önbírálatot is tartson, s afféle önképzőköri daraboktól” legyen „ereje megtagadni a nyomdafestéket.”

A következő évben, a 18. számtól kezdve, mint terjedelmesebb munkát hetenkénti folytatásokban közlik (május 4 és június 1 között) jelíges pályázatát, a győztesnek járó pénzjutalmat elnyert, Komárom a szabadságharcban című tanulmányát. Kalandos kitérőt tett ezzel a történettudomány területére is, mivel eredeti napló, dokumentumok alapján dolgozott⁸ — profi történész módszerekkel (nem hiába hallgatta Marczali Henrik előadásait abban a tanévben). A siker után, már mint a Csallóköziek Körének megválasztott titkára tesz javaslatot az egyik új pályázati témára: a „Rajzok a csallóközi népéletből (népszokások, népmesék)”-re és emeli föl a jutalmat 100 koronára a korábbi 25-tel szemben.

Még egy, nyomtatásban megjelent, nagy cikkére érdemes felfigyelnünk. Ez alkalommal a Pápai Lapok Irodalom rovatában (1905. augusztus 27.: 2—3), Simonyi Zsigmond második kiadásban megjelent könyvéről, „A magyar nyelv”-ről (1905) írt könyvismertetést. De sokkal több ez pusztán könyvismertetésnél, inkább legkedvesebb tanára és tudós példaképe, Simonyi Zsigmond előtti főhajtás, ahogy később, Beke cikkéről írja a lap, munkatársra választása kapcsán: „... a tanítványi szeretet igaz melegségével és nyelvünk iránt való határtalan rajongással” (uo. 4) átszótt vallomás a tudományos ismertetésen kívül.

Már az egyetemi évek útkereső, többfelé figyelő, termékeny időszakából is feltűnő, hogy milyen rokonszenves, szívós munkával készült Beke Ödön eljövendő hivatására. Ennek bizonyága nemcsak a csupa kitűnő érdemjeggyel, dicsérő megjegyzésekkel teli lecke-könyv, a tandíjmentesség, hanem az is, hogy nagyon fiatalon, negyedévesként lesz bölcsészdoktorrá „A vogul határozók” című, ma is alapvető fontosságú értekezésével.

Beke Ödön tudospályájának eddig bizonyára legkevesébe ismert, induló éveit igyekeztem bemutatni. Mint egykori tanítványa, később „Cseremis nyelvjárási szótár”-ának közvetlen munkatársa, a naponkénti több órás, szigorú munka apróbb, pihentető szüneteiben természetesen több személyes, magánjellegű emléket: gyermekkora, majd középiskolai, egyetemi évei eseményeit, és mindenekelőtt irodalmi olvasmányélményeit ismerhettem meg az egyébként önmagáról ritkán nyilatkozó Bekétől. Ezek egy részét igyekeztem felidézni, illetve utánaajárni, forrásokat felkutatni, ott, ahol ez szükséges volt.⁹

M. VELENYÁK ZSÓFIA

⁸ Szinnyei József volt 48-as főhadnagy naplójegyzetei alapján: Komárom 1848—49-ben. Budapest 1887.

⁹ Itt mondom köszönetet a Beke-családnak a rendelkezésemre bocsátott adatokért és dokumentumokért.

